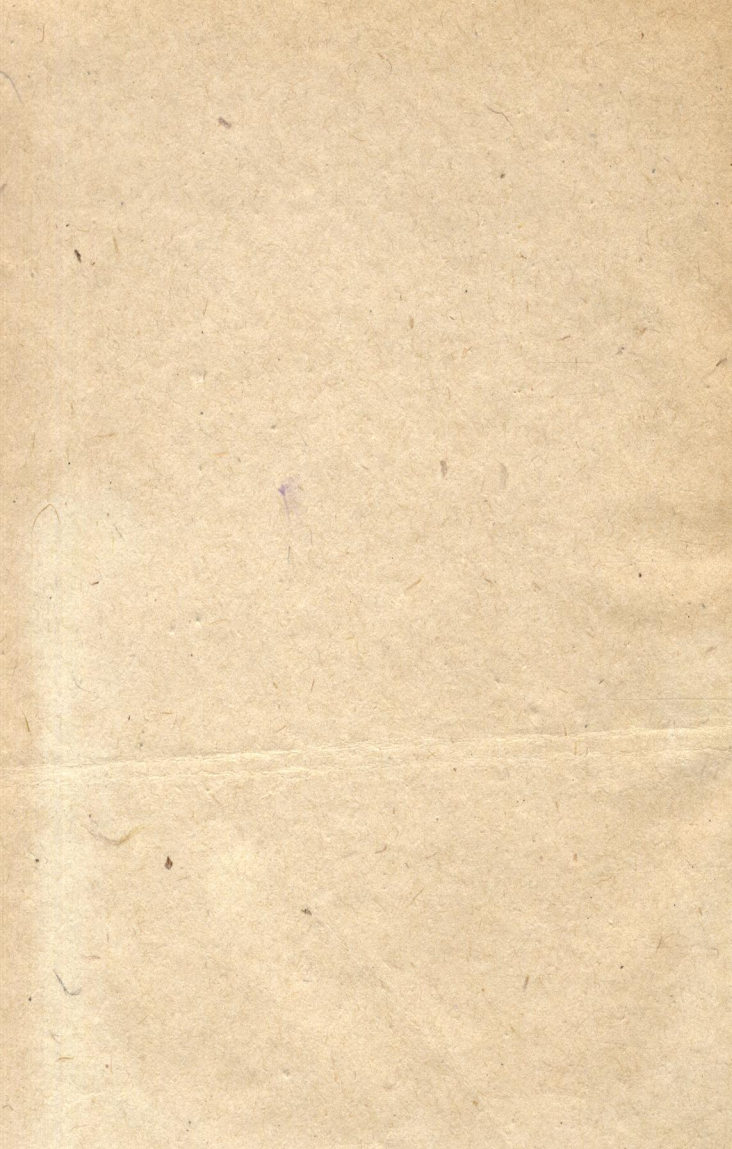

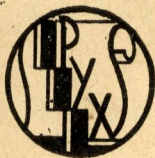
ІВАН ФРАНКО

ПРО
ТОЛСТОГО

5-59 - Brief

5

2824

8(с)Р. 18° (092)

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського
ку“, „Картковому репертуарі“ та інш. покажчиках Українськ. Книжкової П

Львівська бібліотека

АН УРСР

№ 31 908

Львівська філія
бібліотеки АН-УРСР

58500

Львівська бібліотека

АН УРСР

№ 31 908

I

Величезна катастрофа голоду, що чорною жалобою вкрила третину Росії і нечувано дразливим способом відкрила всю неміч і гніль тієї адміністративної машини, про яку не можна сказати, що вона керує Росією, а скоріше її гнобить, неволить, висисає, обдирає й отуманює. Але на цім похмурім, жахливо темнім тлі „царства темноти“, неначе ясний промінь, відбивається світла, велична постать людини, яка на сьогодні втілює в собі майже все те, що Росія має чистого, ідеального й симпатичного, яка безперечно є найкращим висловом характеру і прикмет російського племені, прикмет, що їх збільшує величезний поетичний талант, а також величезна глибина, щирість і самодіяльність морального почуття. Цією людиною є граф Лев Миколайович Толстой, найславніший з-поміж живих російських письменників, єдина людина, що відважилася в хвилю загальної протрації, переполоху й безпорадності мати власну думку й узятися на власну руку до громадської роботи — нести допомогу жертвам нещастя, — єдина людина, яка в цій хвилині загальної депресії, не зважаючи на ще донедавно визнавану доктрину „непроти-

свої
влення злу", не зважаючи на консервативно-раціоналістичні принципи, не завагалася стати в ряди невеличкого гуртка ліберальних письменників і публіцистів і голосно відкликатися до не вигаслих іще суспільних інстинктів російського громадянства й закликати його до самопомоги; одинокий з росіян, що відважився і поза межами Росії піднести свій голос в оборону злидарів, що терплять і вмирають. Його філантропічна й публіцистична діяльність на протязі цієї зими — це величезний голос недовір'я найбільшого на сьогодні російського громадянина, що він його висловив сучасному російському урядові, недовір'я може не такого голосного й не такого ефективного, але зате може не меншої, а навіть навпаки, більшої ваги щодо наслідків, ніж замаху Гартманів, Халтуріних і Желябових. Бо револьвери й бомби революціонерів, правда, подужали кількох царських посіпак і самого царя Олександра II, але чи підірвали вони повагу царизму? Чи знищили його морально? Сьогодні, з віддалі десяти років, можемо сміливо сказати: ні. А загадковий, невияснений залізничий замах під Борками мав навіть просто протилежні наслідки, бо він спричинився до зміцнення поваги царя, оповивши особу царя і його родини серед темних і забобонних мас авреолею чуда, прищеплюючи їм погляд, що господь-бог спеціально стежить дорогоцінне життя всеросійського володаря.

Але ось сцена міняється. До боротьби проти цієї царської могутності, що вона в очах мільйонів російського народу майже дорівнювала могутності бога, виступає інша сила — сліпа, невпійманна, сотні разів могутніша за революційні бомби, в сто разів менш сентиментальна й філософічно менш освічена за Гриневецьких, Кибальчичів і Ковалевських. Цей ворог не вдаряє просто в царя,

ні в його посіпак; із стихійною безоглядністю нищить він і ламає мільйони невинних, щоб досягти одного винного, змитає мільйони слабих, щоб таким чином покорити й кинути в порошок найгордішого володаря землі. Ця сила — це голод.

І той володар у хвилину грізної боротьби з цим новим ворогом, показується немичним, слабим, злиденим і безсилим. Він сам не сміє заглянути в вічі ворогові, намагається приховати його існування, забороняє говорити й писати про нього і, нарешті, бачачи, що це неможливе, намагається відкупитися від нього, але не своїми грішми, а кров'ю й потом цих мільйонів, що зараз стогнуть і пухнуть в обіймах найстрашніших злиднів. Каже сипати мільйони, сотні мільйонів, щоб ублагати ворога. Але, о диво! Мільйони летять у якусь темну безодню, не залишаючи по собі жодного сліду: поля незасіяні, мільйони голодного люду, голодний, чорний, плямистий тиф і всі єгипетські кари мучать країну. Що ж це має значити?

Треба увійти в душу російського селянина, злиденного, темного, від колиски держаного в суворім деспотизмі батька родини і „міру“, тобто зібрання батьків родин усього села, який отже від самих пелюшок має над собою в мініатюрі образ всесильного царського деспотизму, щоб зрозуміти те величезне моральне банкрутство, що його мусить привести теперішнє нещастя для самої ідеї царизму. Бо як же, невже господь-бог не є більше батько і спеціальний оборонець царя і його народу? Чи, може, і він за якісь гріхи насилає на Росію єгипетські кари? Чи ж і він у змові з „англичанкою“, що її в Росії вважають за джерело всіх інтриг, змов і нещасть, які навіщають країну?

А коли ця думка богохульна, коли господь-бог наслав цю спробу тільки на те, щоб випробувати

чесноти царя й вірність його слуг, то що ж робить цей цар? Чому ж він не виявляє своїх чеснот якимись незвичайними великими вчинками, що збуджували б подив мас? Колись царі, в хвилинах такого нещастя, улаштовували величезні процесії, наказували роздавати народові хліб, сами об'їжджали околиці, навіщені нещастям, потішали, заохочували, нагороджували. А цей? Правда, казав кинути голодним сто мільйонів, але що з ними сталося? Золотий дощ спав до рук чиновників, які, з часу подолання нігілізму, почували себе абсолютними панамі країни і стали господарювати в ній, неначе в тільки но здобутій і відданий їм на жир провінції. Золотий дощ упав і прилип до їхніх рук, а голодний селянин одержав на місяць мішок муки, змішаний наполовину з висівками, з піском, з глиною й найрізноманітнішими додатками. На, маєш, це від царя! Їж сам і годуй своїх вмираючих дітей — і мовчи! і дякуй! — і не (обридай) нам ні своїм уїдлигим виглядом, ні своїм зойком і стогоном!

І ось це допомога царя, першого по богові державця і володаря стількох народів. Разом із своїми мудрими радниками не зміг він здобутися ні на що інше! Не зважаючи на свою могутність, не зумів учинити того дива, щоб його слуги й виконавці його веління, з найвищих починаючи і до найнижчих, безсоромно не крали і не використовували навіть цього нещастя собі на користь, не дорізували й не добивали тих, кого вони не раз називають „основою батьківщини“. Це жахливе! В це ніколи не повірив би російський селянин, хоч про це говорив би йому навіть сам Золотоустий. У це повірить він тільки тепер, під впливом горя, що воно зразу робить його з заможного селянина злидарем, недобитком на

безлюднім і пустинним узбережжі, засудженим на повільну, жахливу, але майже певну голодну смерть.

Але сцена знову міняється. Не з висоти престолу, але з висоти духа сходить старець, одягнений у селянську свитку, що, звичаєм давніх апостолів, мандрує від села до села з словом потіхи й з якимсь новим, не дуже ясным, але глибоко відчутим евангелієм, і цей старець, сам-один, у товаристві своїх дітей і кількох родичів, на власну руку береться до боротьби з могутньою сліпою силою голоду. Він не кидає голодним грошей, як цар, не ділить між ними борошна з піском, як його чиновники, але сам особисто заходить до злидених, обдертих хат, радиться зі старими й малими, голодним дає їсти, безробітним дає до рук працю. Він сам-один, наче неприспане сумління суспільства, робить те, що мусів би робити загаль. Мало того — в шляхетнім обуренні й жалю піднімає могутній голос, будить сумління й почуття обов'язку в масах інтелігенції, закликає до організації суспільної допомоги голодним.

Чи можна уявити собі більший злочин у цараті? Адже ця діяльність, деінде цілком природня й похвальна, тут є ні менше, ні більше як оголошення морального банкрутства всієї дотеперішньої системи. Адже цар і його посіпаки дрижать не перед чим іншим, як тільки перед організацією і свідомістю громадських сил. Для них бомби менш небезпечні, бомбами гралися й царські агенти-провокатори, але ніколи навіть на думку їм не спадало гратися, наприклад, у поширення автономії земств, судів, університетів, волі преси, зібрань і тому подібних елементарних з'явищ політичного життя, що їх практикує „гнилий Захід“. А власне ці небезпечні явища сидять, як зародки, в „пропаганді“, а краще в діяльності Толстого.

Таку правду

„За такий гріх, — пише одна з газет, що виходять у Росії, — є визначена в Росії кара громадської смерті, бо нікого там не можна намовляти до єретичної віри, що хтось інший, як тільки цар, може допомагати. Коли серед ночі поліція схопить із ліжка й без переслухання впаковує до „кібітки“, щоб аж на Сибірі знов вийняти; хто шукає справедливості і не знаходить її, хто, мучений голодом, просить хліба — всі мусять звертатися тільки до царя, який є джерелом усієї сили й усякої допомоги. А коли немає порятунку, бо бог високо, а цар далеко, то хай швидше всі загивають, як мав би хтось інший, крім царського післанця, зійти до них і виконувати (безкорисні) діла по-святи й гуманности. Цього вимагає поняття російського „самодержав'я“ й проти цього от поняття граф Лев Толстой зробив головний злочин“.

Ось значення цього ніби дрібного факту, що про нього ми недавно донесли, — факту усунення гр. Толстого з поля його теперішньої діяльності, з Рязанської губернії й інтернування його, тобто замкнення його під догляд жандармів і місцевої поліції в його маєткові Ясній Полянї, Тульської губернії. Наші читачі, які досі стільки начиталися й наслухалися про Толстого, напевне захотять пізнати ближче цю незвичайну постать, заглянути в її минуле, пізнати її літературну й громадську діяльність, а тоді, без сумніву, самі признають, що те, що сталося, — не було випадковим фактом, але вже давно висіло над головою людини, яка нарешті (щодо своїх основних поглядів) стоїть дуже далеко від будь-яких революційних і переворотних тенденцій.

II

Лев Миколайович гр. Толстой народився 28 серпня 1828 року в маєтку своїх батьків, Ясній

Полянні Тульської губернії. Дев'ятилітнім хлопцем утратив він батька й разом із ріднею залишився під опікою тітки, графині Остен-Сакен. 1843 року поступив він у Казанський університет, де студював право, а також східні мови, але після трьох років, не закінчивши студій, залишив університет, вернув додому, де пильно приглядався до народного життя. 1851 року пішов у салдати і його виряджено на Кавказ, де був аж до початку Кримської війни. Тут він також написав свої перші оповідання. Після вибуху турецької війни, його призначено в дунайську армію під командуванням князя Горчакова, брав участь у битві коло Чорної й у штурмі на Севастополь. Після замирення кинув військову службу. Наслідком його військових спостережень були три „Севастопольські оповідання“. 1857 року Толстой уперше поїхав за границю до Німеччини й Італії. Кілька років пізніше він відбув другу мандрівку за границю, після чого осів на стало в Ясній Полянні, де заклав приватну школу для народу, оперши її на оригінальних педагогічних підвалинах і став видавати педагогічний часопис „Ясна Поляна“, яка за тих часів зробила велике враження в педагогічних російських колах. Року 1862 одружився. З того часу віддався родинному життю, сплотив одинадцятьох дітей, збагатив російську літературу низкою знаменитих творів, які поставили його ім'я поруч із іменами найвидатніших письменників усіх часів і націй.

Свою літературну кар'єру розпочав Толстой низкою новель, сполучених між собою в єдину цілість особами головних героїв — „Детство“, „Отрочество“ і „Юность“ (дитячий вік, хлоп'ячий і юнацький) та образками „Ранок діди́ча“, „Люцерн“ і „Записки маркіра“, що належать до тої самої групи. Є це ~~наче~~ кольорові й безмірно тонко

✓ відтінювані автобіографічні записки автора), єдині в своїм роді спомини, де автор уміє одночасно дивитися на світ очима дитини й підлітка і разом з тим збоку приглядатися цьому своєму способу дивлення, аналізувати свої враження й вивчати кожне найдрібніше тремтіння почуття, кожне поривання незрілої волі й фантазії. З правдивим ясновидінням, але одночасно з незрівняною погідністю духа й делікатністю вислову автор малює нам крок за кроком, момент за моментом виховання, розвиток і дегенерацію двох героїв — Миколи Іртенєва і князя Нехлюдова. Майстерно і зі стриманістю, що заслуговує найбільшого визнання, показано тут суспільне тло, що на нім розвиваються вчинки цих двох юнаків з шляхетними поривами, але слабою волею. Микола Іртенєв — це сам автор, від його імені йде оповідання, але його діяння рвуться на першому університетському іспиті, де він ганебно провалився. Зате вчинки Нехлюдова автор доспівав до кінця і створив досконалий тип дворянина-неврастеніка, що у нього, в наслідок слабкої волі, кожний найкращий намір доводить остаточно до порушення прав і гідності інших людей, до морального болота. Це моральне болото, нарешті, пожирає нещасного князя, який віддався грі і, все загубивши, кінчає самогубством. *історія*

картин
Як я вже сказав, суспільне тло цих образків накреслено з мистецтвом, гідним найбільшого подиву. В тонких, ледве помітних, але дивно виразних рисах, автор малює нам у перших частинах російську аристократичну родину, що назовні перед людьми заховує пристойний вигляд, але всередині розхитана й зогнила. Цей образ автор накреслив так дискретно, що ми, неначе крізь дірку для ключа, ясним, наївним і невинним ди-

тячим оком підглядаємо час від часу тендітні його риси й контури. Усю глибину цього розкладу, усю гидоту крепацьких взаємин, які є за основу того, з вигляду такого цивілізованого, вишуканого й гармонійного життя, ми швидше бачимо в наслідках, у психічних рефlekсах героїв, ніж у голій дійсності. А одначе, після прочитання цих простих історій, робиться якось гірко й жалісно на душі; гіркістю охоплюють нас ці відносини, які з невблаганною конечністю до тої міри викривляють і деправують людей, що жалко стає цих героїв, яким ми справді не можемо співчувати в їх діяльності, але в яких на дні їхніх учинків завжди бачимо шляхетні намагання й наміри.

все
Tie
Бачи

Вже ці перші твори Толстого показали, і то дуже сильно, всі прикмети його таланту: величезну бистроту обсервації й субтельність психологічної аналізи, плястичність у малюванні оточення, деколи тільки кількома словами, одною вдалою рисою, й охоту до філософування, до мандрівок у сферу метафізики. Щось є невловиме, наче якийсь прозорий туман розлився над цими творами, якась атмосфера, повна солодошів і ніжних пахошів. Немає тут жодного грубого оклику, жодної драгливої сцени, хоч автор цілком не минає таких тем, і дуже пластично малює, наприклад, студентські п'янки. Цей прозорий туман, розіллятий над твором, це тиха, але глибока меланхолія обсерватора, що співчуває, це туга поета, який бачить і малює нам крок за кроком, як його герой під впливом обставин і зовнішніх товчків зі здорової, милої, хоч і виниженої дитини, стає моральною калікою й кандидатом на самовбивцю.

20
L y
С. 6. м

Як бачимо, літературний дебют молодого офіцера, що публікував свої твори без підпису в „Современник'у“, був дуже блискучий, а деякі критики

цій власне групі творів надають найбільшої ва-
р-тості з усього, що написав Толстой. Осуд цей
безперечно неслухний, усвідчить, одначе, про те,
що Толстой належить до тих нечисленних атле-
тів у світі духа, які на арену виступили відразу,
повні своєї сили й здатности.

Дальший розвиток його таланту швидше кіль-
кісний, ніж якісний: Упоширює (він) граничі своєї
обсервації, охоплює ширші історичні й суспільні
овиди, але його метода, спосіб малювати речі,
нахили й смак залишаються ті самі.

Іноді буває так, що один бік його таланту бере
гору над іншими: поет-психолог і метафізик-теолог
сперечаються з особою; в останніх роках його діяль-
ности цей останній майже пожер першого; колишній
кавказький офіцер став апостолом, засновником
секти. Зародки цього лежали вже в перших його
новелях і в дальших виступали раз менше, то
знову виразніше.

На Кавказі також повстав один з найкращих
творів Толстого, його новеля „Козаки“. Героєм
її є молодий офіцер Оленін, рідний брат Іртенєвих
і Нехлюдових, виніжений панич, повний шляхетних
поривань, але який не вміє пристосовуватися до
життя. Пересичений життям у великому світі, він
кидає столицю й мандрує на Кавказ не так, щоб
обороняти батьківщину, як щоб шукати животвор-
них джерел для свого серця серед дикої гір-
ської природи і в первіснім, здоровім, несфалшо-
ванім житті козаків.

Автор малює (перед нами) чудові (юніси) гір і
прегарні сцени з життя окраїнних козаків та їхньої
боротьби з чеченцями. На жаль, Оленін на кожному
кроці попадає в зневіру. Величава природа Кав-
казу має свої невигоди, первісне козацьке життя
показується зовсім не таким уже чистим і невин-

ним, бруд щоденної праці, фалш, використовування недосвідченого панича, вдавання почуттів, що їх в серці немає, усе це отруює йому хвили найбільших поривань. Навіть війна, обдерта з поезії звичайних фраз, у світлі дійсности показується йому огидливим способом полювання людини на людину, різнею беззмистовною, непотрібною, без мети. В цій новелі Толстой уперше торкнувся теми війни, змалював війну в її найпримітивнішому, в найдикішому вигляді, показав він нам війну партизанську, щоденну, окраїнну, безплянну, і без наслідків, крім взаємного нищення один одного. Отже не диво, що таке життя й такі взаємини набридли Оленінові ще швидше, ніж столичні бали, і він залишає Кавказ ще більше хворий і зневірний, як тоді, коли він прибув сюди.

Перша спроба змалювати війну в дійснім світлі потягла за собою інші. Ще на Кавказі повстали „Напад“ і „Рубка леса“ (рубання лісу, що його розпочато на ворожій території, під охороною крісів серед безнастанних боїв). Тут уже ми маємо складніші форми війни, експедиції, ведені за певним пляном і з метою, в замкнутах лавах, з гарматами. Маємо тут цілу низку постатів, цілу шкалу характерів від капітана Хлопова, який не знає, що таке страх, що йде безтурботно і спокійно з люлькою в устах серед граду куль, але який на дні своєї душі, таїть гарячу любов до своєї убогої матері і своїх підлеглих, не виключаючи навіть боягузів, що тікають у ліси, щоб там загинути від ножів ворога. Салдатське життя у спочинку малюють нам дві новельки: „Зустріч у полку“ і „Два гусари“; ця остання малює нам дуже дразливим способом контрасти двох військових поколінь: батька-гуляки, дон-Хуана, що силою бере жіночі серця, який кидає на одну карту все

своє життя, але поруч одвертий, сміливий, товариський; син-самолюбний, жадний зисків, обережний аж до брудноти, без іскорки салдатського духа, досить вірний контрфакт російського офіцера з-перед Севастопольської війни.

Того часу повстав чудовий образок „Снігова хуртовина“. Не є це ні новеля, ні нарис, але чудовий пластичний опис їзди й блукання в глухій степу під час снігової завірюхи. Тільки в деяких уступах „Анни Кареніної“ автор зміг з рівним майстерством ввести читача у настрій, відповідний до сценерії; оповив його дословно морозною атмосферою снігової хуртовини на безмежнім степу, неначе заморозив його, оголомшив його, зробивши нездатним для всяких зовнішніх вражінь так, що тільки одноманітний далекий дзвінок тих саних, що спереду, і плечі візника, що мірно хитаються, а який сидить тут же перед подорожнім, переривають цю бездонну глушину. Чи не чудовий символ Росії з часів Миколи, замороженої, як здавалося, назавжди хуртовиною деспотизму, серед якої найвидатніші уми або гинули або блукали за звуком далекого дзвінка європейських ідей, але маючи перед очима тільки німі, без виразу плечі російського селянина, які тільки мірним рухом зраджували, що це жива істота, не бовдур, і не машина?..

III

„Героєм мого оповідання, що я його покохав усією душею, що я намагався показати його в цілій красі і який завжди був, є й залишиться прекрасним, є правда.“

Ці слова, що я їх узяв з одного з севастопольських оповідань, найкраще характеризують літературну методу Толстого в часі найбільшого розквіту

його таланту. Шукання в усьому правди, природности й простоти, в людях і в природі, в учинках і в слові, огида до всяких стрибків, неприродних ефектів і крикливих контрастів, спокій і гармонія, сувора предметовість представлення, проте надхнення теплим співчуттям, гарячою любов'ю до предметів, що їх він представляє — ось характерні прикмети його тодішньої творчості. Правду уявляє він собі не в огидливій заболоченій одежі, як у Золя, не з огидливим лицем трупа, як Гюї-де-Мопасан, але в вигляді чудової, вічно вродливої й вічно молодої богині. Її променясті риси віднаходить він під лахміттям старця, під селянською свитою, під мундиром офіцера: її вигляду не заступлять йому ні випари корчми, ні дим пороху, ні курява фортець, що летять у повітря. Всюди б'є гарячий, животворний пульс великої думки й великої всеогортаючої любови поета.

У трьох оповіданнях, що їхнім змістом є облога й упадок Севастополя 1854—55 р. (Севастополь у грудні 1854 р., Севастополь у травні і Севастополь у серпні 1855 р.), Толстой показав себе незрівняним майстром у малюванні сучасної війни.

„Немає простішого, а проте правдивішого змалювання цієї героїської оборони, — говорить Рейнгольд, — над ці чудові нариси, що поруч них славетні описи англійця Русселя, сучасного кореспондента „Таймса“, виглядають неначе різко кольорові образки для дітей“.

Ця різниця зрештою не може нас дивувати: Толстой не писав кореспонденцій з поля бою, не писав він історії, не малював усього вигляду облоги, а малював, на основі воєнних подій, певну групу людей: офіцерів, салдатів, міщан і т. ін., аналізуючи з мікроскопічними подробицями той вплив, що на них робили великі історичні події.

Під градом куль і гранат у залишенім, майже
безлюднім, місті російські салдати й офіцери осолоджують собі життя, як можуть: сплять, пиячать, грають у карти, інтригують, жартують; цей бажає відзначитися й сам напрошується на бастион; той випрошує у товариша позичити йому кілька карбованців, обіцяючи, що віддасть їх йому, повернувши з бастиону й т. ін. За годину до великого штурму, який вирішив остаточно долю кампанії й долю Європи на довгі роки, в підземнім бастионі, що найдалше висунутий до ворога, громадка салдат і офіцерів з незакаламученим спокоєм чекає своєї черги, коли хто має стати до обслуговування гармат, що кругом ревуть; курять люльки, сміються з гранат, згадують бо зна які давні пригоди; цей дрижить зі страху перед штурмом, той насміхається з куль, які не можуть йому нічого зашкодити, доки він носить на собі чародійний амулет. Але ось дається чути зловіщий знак, ворог іде до штурму, вся залога бастиону вискочила на вал, у саму пащеку пекельного вогню. Салдат з амулетом падає перший; цей, що перед хвилиною дрижав, ошалілий зі страху, dokonує чудесних подвигів відваги; новак, що перший раз попав у вогонь, хватає прапор із рук падаючого ветерана — один момент, один оклик і все зникає в клубах диму, а коли дим розвіявся, уся ця горстка — невідсмо, чи боягузів, чи героїв, чи ідіотів, чи звичайних людей — лежить спокійно, заколіхана навіки жахливою катастрофою війни.

Усі ці твори, що вони вже самі по собі вистачили б, щоб їх авторові забезпечити почесне місце в гурті видатних російських письменників, сам Толстой вважав неначе за підготовні праці, за вступні студії до великого твору, де він бажав скупчити, зосередити всю могутність свого таланту, вико-

ристати ввесь життєвий досвід і спостереження, скристалізувати й розвинути свої філософічні погляди. І ось узався він за величезний плян — написати сучасну національну епопею. Задумав змалювати факт величезного історичного значення — війну Наполеона I з Росією й катастрофу великої французької армії 1812 року — і на цім тлі показати в характерних типах усе російське суспільство того часу, починаючи з найнижчих верств і кінчаючи найвищою, родовою й інтелігентною, аристократією з її вихованням, характерами, прямуваннями й ідеалами.

Так повстав найбільший 6-томовий твір Толстого „Війна і Мир“, виданий в роках 1865 — 68. Деякі критики, головно німецькі (Рейнгольд, Генкель і інші), не знаходять слів подиву для цього твору, добачаючи в нім вершок творчости Толстого і вважаючи його за найзнаменитішу історичну по-вість, яку видало XIX ст. Російські критики (Скабичевський, Михайловський і інші) вже давно виказали слабі сторони цієї епопеї, дефекти композиції, брак стислості у відтворюванні історичного характеру епохи, самоволю при підборі типів, що мають її репрезентувати, й нарешті тенденційність, яка цілком не підходить для такого твору.

Твір, власне, розпадається на дві частини, що сплетені досить незручно й неорганічно: на по-вістеву частину, яка знову є зв'язком двох або трьох окремих повістей, і філософічну частину, туманну, повну парадоксів, спірних або цілком безглузвих теорій, але, разом з тим, дуже претен-сіональну. Толстой намагався стати ні менше ні більше, як реформатором історіографії, яку він — так йому здавалося — поставив на нових філосо-фічних підвалинах.

Одначе, історики-фахівці довели йому, що він власне їздив удруге відкривати Америку і що його „нові“ основи вже давно були відомі в науці і давно закинуті.

У „Війні і Мирі“ вперше виявилася дуже виразно ця подвійність природи Толстого, що згодом сильно підкопала його поетичну творчість і завела його на шляхи, що не мають нічого спільного з його художнім покликанням. Була це вперта охота філософувати й реформувати, при чому Толстой, як дійсний поет, підносив рішучий протест проти холодного розуму, проти метод, що їм виробив і опрацював, натомість кладучи натиск на чуття й моральну сторону людини. Що і з цими чинниками наука мусить рахуватися, це безперечно; але ж думати, що вони можуть замінити розумову випробувану методу наукової праці, це нісенітниця, найкраще доведена „науковими“ здобутками самого Толстого.

Не зважаючи на те, що велику епопею Толстого, яка мала бути архїтвором його генія, в цілому мусимо рішуче вважати за твір невдалий, то все ж таки „Війна і Мир“ містить у собі в белетристичних партіях безліч сцен надзвичайної краси й невичерпної вартости. До них належать описи боїв під Шенграбенем, Австерліцем і Бородіном, що їм навіть такі самовидці, як А. А. Норов, признали цілковиту історичну вірність. До таких світлих уступів належать також численні сцени родинного й таборного життя, характеристика багатьох постатів (головно неісторичних); найкраще вдалися йому жіночі типи Наташі Ростової і Марії Волконської; в малюванні головних історичних фігур — Наполеона, Кутузова, Багратіона, французьких генералів — оказався він пристрасним і несправедливим, понижуючи надмірно французів і виносячи

Три смерті

росіян. А до того доктрина про якусь таємну не-
природну силу, а поруч і національну могутність, *Vзучи*
що керує військами й вождями і обумовлює ви-
слід війни в залежності від більшого або меншого *Vсебе*
ступеня відчуття й ідентифікування з отою таєм-
ничою могутністю — ця метафізична доктрина не
дала йому ясно зрозуміти й безсторонньо оцінити
значення й історичної ваги цієї величезної ката-
строфи, яка в історії називається 1812 роком.

Як продовження „Війни і Миру“ Толстой мав
намір написати другу історичну повість „Декабри-
сти“, під якими розуміють у Росії змовників, що
1825 року, після смерти царя Олександра I, інсце-
нували невдалий революційний вибух. Невідомо,
що спонукало Толстого до закінчення цього *закінчи*
плану, здається, що головним приводом до цього була та
зміна, яка тимчасом зайшла в його суспільних по-
глядах. З прихильника поступу й європеїзму, *вин*
повільно, в часи писання „Війни і Миру“ став
прихильником замкненого в собі консервативного
націоналізму; зі співробітника „Современника“,
часопису радикально-поступового й соціалістич-
ного, перейшов до табору аристократичного, хоч
і старався цей аристократизм одягти в усі квіти
свого почуття, в усе ганчір'я своєї поступовості;
від Чернишевського й Добролюбова перейшов
до Каткова і наступну свою велику *роман*
повість помістив у „Русському Вестнику“. Очевидно, що з
такими настроями писати про декабристів, рішучих
прихильників Європи, було якось незручно, і після
написання кількох розділів Толстой *Vзак*
залишив *нив*.

Що перехід з одного табору до другого у Тол-
стого не відбувся без важкої внутрішньої боротьби,
без сумнівів і знеохоти, про це свідчать його новел-
лі — „Три смерті“, „Альберт“ і „Полікушка“, *на*
фівані

важкою хмарою меланхолії. В цих невеликих, але майстерною рукою змальованих образках, Толстой виявив новий бік свого таланту — незрівняну майстерність у змалюванні смерти. Не знаю в літературі всього світу жодного автора, що вмів би з такою правдою, з таким ясновидінням, з такою демонічною силою, а поруч з таким спокоєм, з такою погідною резигнацією малювати смерть, і то не як одноразовий наглий акт, але як останню фазу повільного розвитку й фізичного і психічного розстрою, як Толстой.

З його повістей можна б викроїти цілу низку описів смерти в її найрізноманітніших формах, у різних хвилях життя, в різних суспільних верствах. Ці описи самі заслуговують на окремі студії, як свого роду унікум літератури всього світу. Досить було б порівняти описи смерти в Діккенса, Фльобера, Золя, Гонкуртів і Толстого, щоб пересвідчитися, як із цього боку незрівняно вище стоїть російський реаліст від західних, які свою тему трактують чи то патетично, як Діккенс, чи то зі становища фізіологів і анатомів, як Фльобер і Гонкурти, чи то з соціологічного боку, як Золя, але жоден із них не вкладає стільки душі в свої описи, як Толстой. У першій з вищеназваних нарисів ми маємо проймаючий образ трьох смертей: дерева, що всихає біля корчми, селянина і заможної пані, яка їде на курорт. „Полікушка“ малює смерть убогого крпака, що кілька разів спіймався на кражі, і після врочистої обіцянки, що поправиться, пані „нагородила“ його дорученням занести до міста більшу суму. „Полікушка“, загубивши в дорозі ці гроші, повісився зі стыду й розпачу, знаючи наперед, що пані не повірить йому, що гроші загублено. Гроші на другий день найшлися. Найбільшої майстерности в описах

смерти досяг Толстой і в пізніших повістях, в „Анні Креніній“ і „Смерті Ільї Ільча“, що про них мова буде далі. З російської літератури тільки одного Достоевського можна порівняти з Толстим щодо описів смерті, але й тут першість, безперечно, треба віддати великому майстрові з Ясної Поляни.

IV

3 року 1860 Толстой повернувся рішуче до сучасного життя, до малювання сучасних типів і тут він дав речі справді безсмертні. Залишаємо покищо на боці його педагогічну діяльність, якій присвяtimo окремий розділ, але розглянемо тут в однім зв'язку його повісті цієї доби. Розклад родинного життя під впливом розбудженого почуття про його внутрішню порожнечу, про його конвенціональну брехню й неспівимі поривання до громадського життя, до громадської праці, як найвищої категорії людської праці, — ось ті мотиви, що захоплювали фантазію Толстого того часу. На чолі я поставив чудову своєю простотою, зворушливу своєю глибиною і правдою обсервації, новелю „Родинне щастя“, де показано, як невмолима життєва проза в тіснім і удушливим оточенні, листочок за листочком обриває всі омани, гасить усі почуття, розбазарює всі ідеальні поривання людської душі.

Настала майже 10-літня перерва в белетристичній продукції Толстого. З 60-х років ми маємо тільки малу, але наскрізь оригінальну його фантазію „Холстомер“, що змальовує історію коня. Тільки після 10-літньої перерви 1873 р. Толстой виступив з новою великою повістю, яку слушно можна вважати за його найбільший архівір. Є це

тритомовий роман „Анна Кареніна“, широка, могутня картина з життя сучасної російської аристократії.

Ця аристократія, як відомо, є не так родовою, як чиновницькою — отож не диво, що представник родового дворянства, Толстой, в не дуже кориснім світлі показав ці найвищі вершечки обох столиць Росії, цей рій темних астероїдів, що своє світло, своє життя й значення черпає від центрального сонця — царського двора. В рої цих астероїдів правдивий дворянин почуває себе чужо й соромно. В низці образів і постатів, дуже пластичних, але разом з тим намальованих з подиву гідною дискрецією і делікатністю, Толстой показав нам бездонну порожнечу життя цієї суспільної аристократії, виявив цю атмосферу фалші, облуди, пустих слів, ущипливих поглядів, яка з невблаганною кінечністю отуманює, вбиває і знищує моральну й розумову істоту людини.

„Анна Кареніна“ є, власне, досить механічне сполучення двох окремих повістей і кожну з них треба розглядати окремо. Героїнею її є молода, вродлива, в основі незіпсута жінка, яка силою своєї чистоти якось морально впливає на своє оточення. Її, ще молоду, несвідому життя і його обов'язків, віддають заміж за старшу вже людину, високого урядовця при міністерстві. Її чоловік — це зразок бюрократа, навіть не російського: точний, поміркований, чесний, навіть не без якоїсь уродженої доброти. Анна жила з ним кілька років спокійно і на зверх навіть щасливо, доки при якійсь нагоді не побачила молодого, дотепного, вродливого й обдарованого всіма дарами долі панича Вронського. З першого погляду обоє загорілися обопільною, могутньою любов'ю; в змалюванні тієї, нагло вибухнувшої, для обох ще

несвідомої любові, стримуваної тільки силою волі, Толстой показався незрівняним майстром. Безмірно характерною є перша зустріч Анни з чоловіком після нав'язання знайомства з Вронським. Анна з першого ж погляду на чоловіка побачила те, чого вона досі не бачила: „Які в нього довгі вуха“. Це перше враження вирішило про взаємини Анни з цими двома мужчинами, між якими поставила її доля. Її любов до Вронського міняється на незламну постанову порвати зі своїм чоловіком. Вона віддається Вронському майже без жодної внутрішньої боротьби; спроба погостити свою нову любов з обов'язками дружини й матері не вдається; чоловік проганяє її з дому, „товариство“ викидає її з свого гурту, чоловік забороняє їй навіть бачитися з дитиною, для неї все це нічого не значить, доки думає, що добула й має любов Вронського. Однак Вронський, хоч хлопець не без добрих і шляхетних поривів, оказується людиною середньої міри, расовим аристократом. Любов і віддання такої жінки, як Анна, спочатку лестять йому, потім огрівають його трохи; в поборюванні очевидних перешкод виявляє він деяку лицарську одвертість і самопевність. Але „викинення“ з товариства, гадюче шипіння й шепіт пліток і очернень, погірдливі, двозначні погляди жінок, які морально незрівняно стояли нижче від Анни, але які вміють заховувати вигляд — ось противенства, що супроти них його характер показується безсилим. Викинутий зі свого звичайного середовища, він не знає, чим заповнити своє життя; громадська діяльність перед ним закрита, а любов Анни також не може заповнити його життя. Фізична тяга остигає, моральних інтересів у обох немає; тож не диво, що любов помалу в серці Вронського замирає й

переходить в

нехит

заміняється на пересит та якусь аверсію щодо Анни. Кінець цієї сучасної любовної трагедії легко відгадати. Жінка, для якої любов є все і яка для цієї любови все ставить на карту, мусить програти. Анна, пересвідчившись, що втратила те, що було єдиним її скарбом, єдиною опорою в житті — серце улюбленого чоловіка, не хоче більше жити й кидається під колеса потягу. Опис її смерті, а головне цих хвилин психічного ясновидіння, що попереджають смерть, належить до найкращих творів психологічної аналізи і майже немає нічого собі рівного в літературі всього світу.

Друга ^{роман} повість, ^{ти}уплетена в історію „Анни Кареніної“, мала становити контраст. І тут головною темою є родинна любов, але любов легальна, чиста, щаслива. Герой цієї повісті Левін, багатий провінціальний дворянин, приїжджає до Москви, ^{модина}попереджений славою доброго господаря й визначного громадського земського діяча. Приїздить він просити руки панни Кітті, доньки багатих аристократичних родичів. Панна Кітті, істота дуже тендітна, вразлива, ідеальна, спочатку робить Левінові надію, але кілька днів пізніше, побачивши Вронського, дає Левінові гарбуза. Вронський, що не був ^{big}проти того, ^{зі}щоби старатися о її руку, побачив у тім же самім салоні Анну Кареніну — і був для Кітті втрачений. Левін поїхав на село, закопався в своїм господарстві, де працює разом із селянами, резонує, полює, задумується над тисячами різних речей, а найбільше над своїм улюбленим я. Нарешті, після року, коли Кітті переболіла втрату Вронського, знову старається о руку свого божества й дістає її. І далі йде історія родинного пожиття цих двох людей, в освітленні Толстого, ідеальних, історія нудна і нецікава. Подружжя Левіни

показуються досить добраною парою; він, не зважаючи на авреолу, що нею намагається оточити його автор, є людина невисокої марки, мало чим кращий за звичайного нездару, а вона також, вийшовши заміж, не вибігає думкою поза своє домашнє вогнище, стає звичайною самкою, що годує своє мале.

Здавалося б, що на цім кінець, але де там. Толстому захотілося силою зробити з Левіна позитивний ідеал „нової людини“ і він ні звідси ні звідти впускає йому в душу жало якогось неясного, безпідставного сумніву, якусь, висловлюючись вульгарно, „манколію“, яка доводить його мало що не до самогубства, а остаточно вказує йому самотності й найвище заспокоєння у вірі в бога, у простій, нефілософській селянській вірі. Щоправда, Левін не грішив ніколи філософськими здатностями, не був ні раціоналістом, ні скептиком, а ще менше атеїстом — отож ця благословенна пристань, до якої він нарешті причалив post tot discrimina rerum, мусить читача здивувати й зажурити. Відкіля це? Для чого? З якого приводу? Повість на це не дає жодної відповіді. Тільки з пізніших творів Толстого довідуємося, що автор тут хотів показати свої власні сумніви, муки, бажання й остаточно навернення.

Порівнюючи артистичну й моральну вартість обох частин цього роману, мусимо безперечно вищість признати першій частині, тобто історії „Анни Кареніної“ й її нещасливої любові. Ця частина блищить усіма достоїнствами толстовського способу оповідання і має багато уступів незрівняної світлості (опис перегонів, таємне побачення Анни з дитиною, характеристика петербурзького „товариства“, смерть Анни). Але не лише з артистичного погляду ця частина заслуговує на різні похвали; представлені тут люди змальовані цілком

↓
введені в мін. постаті

81

1) після всіх цих внутрішніх

↓
наскрізь

в мірому не з'являла на гнбову ттс...
опрацюванн.]

статі, без тенденційности; навіть часткова антипатія до
декого (напр., до чоловіка Анни) нічого не зашко-
дила їх артистичному змалюванню. І ці люди, як
люди, незрівняно стоять вище від тих ляльок,
що ними повна частина, присвячена родині Леві-
них. Порівняння Анни з Кітті виходить цілком не
на користь останньої, що, за тодішніми поглядами
Толстого, мала бути ідеалом жінки, дружини й
матері. Анна має в собі далеко більше матеріалу на
такий ідеал, має силу волі, високо розвинене по-
чуття своєї людської гідности, сміливість і одвер-
тість, що властива вищим істотам, гидує гіпо-
кризією й удаванням і завжди, щохвилини хоче
бути сама собою і сміливо глядіти в очі дійсності.
А при тому не є це жінка засліплена в своїй
любові, гістеричка, що прагне тільки лоскотання
нервів і насолоди. Вона ясно бачить усю велич
небезпеки й перешкод, які їй грозять, відчуває
весь тягар відповідальности, яка спадає на неї
за руїну вже власного родинного гнізда, але для
своєї любови, для своїх незадавнених людських
прав ні на хвилину не вагається переступити цей
поріг, кинутися в непевну безодню і не жаліє
свого кроку навіть тоді, коли без сумніву бачить,
що цей крок мусить довести її до загуби. Перед
такою жінкою, правдивою героїнею й піонеркою
майбутнього, покірна самка, нянька й сторож свого
домашнього вогнища, як Кітті, мусить покірно
схилити чоло, замість кидати в неї камінням по-
горди або жалю. спочути.]

жінка
Так само порівняння Левіна з Вронським цілком
не виходить на користь першого. Я вже сказав,
що Вронський показався середнім собі паничем
без тієї сили волі, без того гарту й самостійности
характеру, без того вміння створити собі свій
окремий світ, коли аристократичний замкнув перед

ним свої двері, одним словом, без тих мужеських прикмет, що дорівнювали б жіночим прикметам Анни. Але не дивлючися на це, Вронський не перестає бути постаттю з багатьох боків симпатичною, і ми добре розуміємо, як Анна, в'януци в задхлій атмосфері аристократичного світу, серед карликів і моральних калік, могла й мусила поохати таку людину, як Вронський, який, будь-що-будь, в оточуючій її атмосфері з-поміж усіх ще найбільше був подібний до правдивої людини. Натомість Левін не має навіть половини цих прикмет, що їх посідає Вронський: ні цієї рішучості в діланні, ні відваги, ні практичності, а в випадках, де власне в цьому є дійсно потреба, показується нікчемним, майже дурнем. Є це натура пасивна, флегматична, яка зроду відчуває потребу чужої допомоги, чужого керівництва, чужого авторитету.

Коли б Толстой спробував був трактувати його об'єктивно, зробити з нього дійсний тип, то й тут був би створив архівір, був би показав нам тип безмежно цінний для історика Росії, бо цей тип всією своєю практичною нездібністю, своїм лінівством, своїм вічним нахилом підлягати зовнішнім силам дає можливість існувати сучасній урядовій системі, що глумиться з усіх законів здорового розуму, топче всяке почуття справедливості й людської гідності, а в ім'я чого? В ім'я фантому необмеженого самодержав'я царя, яке є власне самодержав'ям бандихитрих авгурів царизму, які є з'єднані з собою солідарною порукою спільного інтересу. Що Толстой таку постать Левіна, ультраконсервативну, назадняцьку, в вище наведенім розумінню, зробив виразником своїх власних поглядів і психічних переживань — це факт дуже характерний, це свідоцтво багато значучого перевороту, який здавна dokonувався в його нутрі,

а наприкінці 70-их років („Анна Кареніна“ закінчена 1876 р.) вступав у нову фазу. Але про це в дальших розділах цього нарису.

V

1881 року Толстой, після довгого перебування на селі, переїжджає жити до Москви, де також повстала ціла низка його дрібніших белетристичних творів, що характеризують останній період його діяльності. В цих творах ще видно руку колишнього майстра, але поруч чути виразно, що його розвиток пройшов кульмінаційну точку, що в його психічній організації зайшло щось таке, що розстроїло давню гармонію, звузило ту широту овиду й ту свободу погляду, яка так животворно, так освіжаюче діє на нас у давніших його повістях. Тут ми бачимо з'явище, на жаль, досить звичайне для російських письменників, починаючи від Гоголя: великий художник бажає стати великим мислителем, суспільним, науковим і релігійним реформатором, учителем народу, пророком і спасителем його. Наш погляд на цю реформістську діяльність гр. Толстого залишаємо на кінець нашої студії; тут ми розглянемо лише ті повістеві твори, які повстали під її впливом, а часто навіть навмисно для пропаганди певних думок.

До таких наскрізь пропагандистичних творів належать байки й легенди, писані 1881—1886 р. і призначені просто для народу („Чим живуть люди“, „Кинеш вогонь і не загасиш його“, „Свічка“, „Два дідусі“, „Де любов, там і бог“, „Байка про дурного Івана“, „Як чорт служив за кусень хліба“, „Три старці“ й т. ін.). Є це переважно опрацьовання, подекуди навіть дуже художні, народніх тем, що живуть в устах різних народів, в тому числі також

українського й польського. Толстой не міняє фабули, не комбінує, оповідає по-простому, підкреслюючи тільки ті риси, що докладно виявляють його провідні ідеї. А ідеї ці, хоч загалом вони не цілком ясні, а деколи навіть суперечні між собою, можна б так викласти: основою людського життя є любов, вона мусить бути за основу суспільного устрою. Усі людські дії й слова, що непродуктовані правдивою глибокою любов'ю, є фалш, гіпокризія, гріх. Де найбільше любови і нерозлучної з нею простоти, там також найбільше правди. Цивілізація, головню та, яку звикли називати західноєвропейською, є ворог простоти, вона дуже заплутує життя і взаємини, опирається на фалші, отже вона погана й гідна знищення. Найбільше простоти, отже найбільше правди й любови, є серед селян або серед людей ще простіших, ще темніших за селян. Правда, простота, любов містяться в них в одному слові — релігія, бог. Тільки релігія, віра в бога дає можливість відродитися нашій зігнилій цивілізації, тільки повернення до релігії, до простої селянської віри може залічити всі рани й духові болі кожного індивіда, усі рани й хиби нашого суспільного устрою. Усяке інше лікування, чи то за допомогою ліків, чи за допомогою конституції, соціалізму тощо — ^{на} ~~є ніщо несприятливе~~.

1 і
у мого засну
11 ви

З цієї філософічно-теософічної основи пирснули, як кольорові мильні бульки, різноманітні суспільні й релігійні теорії Толстого, які за останні роки дуже часто облітали світ і які одні приймали за вияв якоїсь вищої, досі невідомої світової правди, а другі здвигали плечима, як на парадокси геніальної людини, але для таких речей цілком некваліфікованої, або в найкращому разі, як відкриття Америки 400 років після Колумба. Сам Толстой у цій галузі не počував себе сильним і виголо-

у ка

шував з різним апльомбом і в євангельським тоні просто суперечні теорії: один раз вважав за найвище завдання жінки бути матір'ю і кожній радив плодити якнайбільше дітей, а іншим разом висловлював думку, що найкраще було б, коли б люди загалом перестали плодитися; раз доказував, що людина, дбаючи єдино про „просвітлення“ своєї душі, не повинна противитися зовнішньому злу, іншим разом сам у громадському житті, отже в одвертій боротьбі з цим зовнішнім злом, добачував найвище покликання людини.

З творів, написаних у тому часі, найбільшу художню вартість мають три твори: „Смерть Івана Ільча“, драма „Сила темноти“, й відома „Крейцера соната“. Одначе треба згори сказати, що літературна вартість цих творів є незрівняно менша за вартість давніших творів, що з-поза прозорого філіграну художньої праці (цей філігран наразі де-не-де є навіть досить згруба отесаний) всюди виглядають улюблені теорії й авторів доктрини, до яких помаленьку нагинає він свою тему, звужує коло своїх обсервацій, робить плиткою свою аналізу. Не зважаючи на світлі уступи, ці речі не роблять такого враження, як давніші, залишаючи якийсь несмак, якесь невдоволення і розчарування, навіть при поверховім розгляді.

Найглибшою, будь-що-будь, є „Смерть Івана Ільча“. Це є до можливих границь упрощена історія якогось урядовця-бюрократа, якого єдиними провідними зірками в урядовім, родиннім і товаришським житті були легкість, приємність і пристойність. Автор зарисовує нам усеньке життя цієї „порядної людини“, дійсно повне легкості, приємності і пристойності, що довгі роки заслоняють собою, наче рожевою заслоною, величезну порожнечу й безцільність його життя. Тільки хво-

роба, викликана дрібницею,—упав на бік і вдарився об якийсь ріг—поволі, але з невблаганною послідовністю, знищує всі ілюзії його життя, зриває маску зо всіх конвенціональних брехень, і Іван Ільч у страшних муках, не так фізичних, як моральних, умирає самотній, серед родини, сповнений ненавистю до дружини й доньки, до ближчих і дальших знайомих і тільки нестерпимий прояв любови збоку сина-гімназиста осолоджує йому останню хвилину життя, неначе один ясний промінь освітлює цю темну безодню, що в неї його впирає серед страшних мук якась могутня, невідома рука.

Драма „Влада темноти“ побудована на тлі селянського життя. Є це єдиний твір Толстого (крім байок), де немає інтелігентів. Заголовок твору має містичне значення. Не треба приймати його дослівно. Автор не мав на меті показати тут наслідків селянської темноти, напр.: лихих наслідків якихось забобонів або перестарілих пересудів російських селян. Навпаки: „темним“, тобто затемненим на душі, безбожним і зіпсованим є той селянин, що, як на російські обставини, освічений, уміє читати й писати, селянин, що довгий час служив на залізниці й знає дещо більше світа за інших. Зате „світлими“, тобто релігійними і правдивими, є селяни, на наше розуміння, найтемніші: старий Яким, що чистить відхідники, з вигляду напівдіот, що не вміє як слід склеїти двох слів, і старий наймит Митрич зі своїми ідіотично-добродушними прокльонами. Той освічений селянин Микита, син Якима, вносить розлад у родину Петра, у якого служить. Петро, старий удівець, що має дорослу, але напівдіотку доньку Килину, примушений женитися вдруге. Молода жінка не кохає старого чоловіка і схиляється до Микити. З намови матері Микити отруєє хворого чоловіка й віддає

Микиті забрані від чоловіка гроші. Микита, одружившись з нею, скоро зненавидів її і живе зі своєю пасербицею Килиною, наче з дружиною, і нарешті рішається видати її заміж, коли для неї наближається час пологів. Щоб випхати Килину заміж, дружина й мати Микити примушують його ж таки вбити новонароджену дитину Килини. Микита доконує цього душоубства, але хрускіт кісточок нещасливого створіння, роздушеного власним батьком, наводить на нього жах і відбирає охоту до життя. І саме коли відбувається в домі весілля Килини, Микита хоче повіситися, але взятий на допит через батька, признається до всього, потім з намови батька, за цілком російським звичаєм, визнає свою провину перед усіма весільними гостями й віддається в руки суду.

Драма „Влада темноти“ викликала в Росії й за кордоном широку дискусію, яка дійшла навіть до вух царя, що звичайно глухий до всяких літературних і наукових питань. Цар ^{вже} прикликав до себе автора й казав йому зачитати собі той твір, щоб переконатися, чи справді містить він у собі якісь страшні ідеї розкладу й перевороту, як про це шептали й верещали назадники. Цар дав дозвіл драму видрукувати, але не дозволив її ставити; тільки так звані „вільні сцени“ Парижу й Берліну поставили твір Толстого, але й тут він довго не втримався, хоч на глядачів зробив величезне враження; ~~бо~~ він є специфічно російський і спеціально толстовський, щоб міг бути так зрозумілий для всієї людськості, як, наприклад, „Ревізор“ Голя.

„Крейцерова Соната“ з багатьох боків є pendant до „Смерти Івана Ільїча“ й розвитком того, що там було легко порушене. Іван Ільїч одружився з молодого, вродливою і заможною жінкою; коли

медові місяці пройшли, добачає в дружині якусь глуху, затаєну ненависть до себе, а з часом також і сам почуває таку ненависть до неї; цю ненависть носять обое в своїх серцях довгі десятки років, з цією ненавистю Іван Ільїч і вмирає. Це своє спостереження, яке в першій повісті ще не разить, Толстой широко умотивовує, розбирає й узагальнює в „Крейцеровій Сонаті“, рішуче твердячи, що воно є загальним явищем, навіть необхідним, неминучим для 99 відсотків усіх цивілізованих подружжів. Це мотивування, а отже критичний огляд усього виховання мужчини й жінки середніх освічених верств, усього їхнього становища й обопільних стосунків перед одруженням і в родиннім житті — є головною темою повісті. На цій дидактично-доктринерській канві вишита проста звичайна повість про долю подружжя назверх щасливого й дібраного, яке остаточно доходить до того, що муж, зловивши дружину на гарячому вчинкові з іншим, убиває її, а суд присяглих його звільняє.

Не вважаю за потрібне пригадувати про ту популярність, що її добула собі ця повість у цілому цивілізованому світі, про ту кількість дискусій і спорів, що вона викликала — усе це занадто ще свіже в пам'яті читача. Російська цензура спочатку заборонила друкувати „Сонату“; видрукувано її по-російському за кордоном у кількох виданнях. Тільки після кількох років російська цензура, бачачи безглуздість своєї заборони, коли в полеміках і критичних аналізах процитовано майже увесь твір, дозволила друкувати її в збірнику творів Толстого.

Пригадаю ще тут про комедію Толстого „Плоди цивілізації“, яка висміює манію спіритизму в вищих верствах російського суспільства. Ця коме-

дія, загалом беручи, є твором слабим — можна сказати: самотнім слабим твором, що вийшов із-під пера Толстого. Коли б не його підпис, то ніхто не визнав би, що це написав автор „Козаків“ і „Анни Кареніної“. Усе там і правильне й не без вартости, але ніде не чути іскри генія, не видно цього ех ungue leonem,¹⁾ по чому можна б і без підпису пізнати всякий із давніших творів Толстого. Комедія не є його полем.

1) то кінця пізнати нева.

VI

м. цієї праці
Завдання нашої студії було передовсім дослідити літературну і політичну діяльність цього геніального письменника, дослідити те, що зробило з Толстого „великого письменника російської землі“, як незадовго до смерті назвав його Тургенєв. Завдання це в міру сил ми виконали. Нашею задачею не є вдаватися в розгляд його теоретичних творів, ні також у дискусію з висловленими в них принципами.

м. подібний
Цього роду творів Толстой наплотив цілу низку, але є загальна й правдива думка всіх критиків, що не в цих творах треба шукати права на безсмертність їхнього автора, хоч у них є уступи великої краси й захватної сили. Що найбільше, ці твори дають багатий і добірний матеріал до характеристики Толстого, як людини, і не сумніваємося, що й його біографи мусять їх з того боку пильно використовувати. Ми присвяtimo цим творам тільки кілька слів загального характеру, щоб не поминути їх при характеристиці розумової фізіономії цього великого письменника й незвичайної людини.

Теоретичні твори Толстого поділяються і хронологічно й по суті на дві групи: твори педагогічні (1862—1875) і суспільно-релігійні (з 1881 р. до

останніх років). Педагогічні твори Толстого були наслідком його (практичного знайомства з народньою школою) в Ясній Полянї й наслідком видання короткий час педагогічного місячника „Ясная Поляна“, де головню були вони друковані. Тільки остання стаття, що належить до цієї категорії, „Про народню освіту“ була видрукувана 1875 р. в радикальнім місячнику „Отечественные Записки“, хоч зміст її був разючо незгідний з усім духом і напрямком цього місячника.

Педагогічна діяльність Толстого була не дуже щаслива і легко зрозуміти, чому. Педагогом він зробився з аматорства, під впливом теорії народництва, що була поширена в Росії, але без жодної наукової й педагогічної підготовки. Вніс він до школи лише свій незрівняний талант оповідати те, що він сам бачив, і що він добре знав (наприклад, історію Наполеона і війни 1812 р., яку опрацював у своїй ^{своїй} повісті)—і ці речі вмів він також дуже добре викласти сільській дітворі. Коли ж ~~однак~~ прийшло до реальних основних знань із фізики, географії, історії тощо, то його знання були дуже недостатні, пояснення неповні й неясні, отож і наслідки навчання жодні. Але замість добачати причину лиха в своїй власній непідготованості до такої діяльності, Толстой з властивою йому бистротою погляду, але недокладністю щодо подробиць і без стислого логічного думання вдарив по своїй сучасній педагогіці, визнав усі реальні науки за речі непотрібні для селян, заперечував можливість існування будьякої педагогічної науки й пробував створити спеціально російську ^{чи} спеціально свою методику—емпіричної педагогіки, що полягає у намацуванні наосліп і на вічнім експериментуванні. Нарешті, він сам зредукував цю методику до мінімуму, твердячи, що для російського

наш великих лек,

→ проголосити

селянина власне й непотрібно жодної іншої науки, крім читання біблії, писання й рахування.

Така редукція нікого не може дивувати, хто знає, що в розумі самого Толстого, і саме в тому часі, настав рішучий перелім, що про нього ми говорили при аналізі „Анни Кареніної“. Був це зворот не так до релігійності, як до якогось аскетизму, не так до чистого первісного християнства, як це твердив сам Толстой, а швидше до своєрідного буддизму, який, нарешті, вплинув навіть на його розум, про що свідчать переробки деяких індійських, головню буддійських оповідань, що вміщені у творах Толстого. Під впливом цього напрямку Толстой бачив у школі не інституцію, що дає освіту, тобто таку, що дає молодому поколінню деякий запас відомостей більш-менш потрібних для пізнішого практичного життя, які поглиблюють і розширюють його погляд на світ і життя, але інституцію, що передовсім виховує, тобто продукує людей морально досконалих, свого роду дім поправи. А підхопивши давно відомий і збитий парадокс Букле'а, що з історичним поступом розвивається і йде вперед знання, а мораль залишається незмінною, зробив висновок, що властиво знання є цілком непотрібне, для піднесення моральних основ, отже для поліпшення, для оцсливлення людей. Раз дійшовши до такого висновку, легко міг його поверхово мотивувати, вказуючи на терпіння й горе, що їх несе з собою сучасна цивілізація, легко міг дійти до негачії тієї цивілізації, того знання, як непотрібних для російського селянина, який сам у своєму непочатому дикунстві стоїть далеко ближче до джерела морального добра, отож, і до щастя, ніж це може зробити школа. Осброєний такими поглядами й великою дозою наївності, яку можна дарувати тільки геніям і

→ (Парадокс Букле'а (Вискле), що з історичним поступом знання розвивається і набуває все більшій смт, а мораль і т.д.)

дітям, Толстой 1881 року переїхав до Москви. Прибув він до столиці саме, коли там відбувався перепис людности й сам він прийняв у ньому участь. Це дало йому змогу заглянути до брудних і темних закутків, до льохів і на піддашся, до домів розпусти і великоміських злиднів. Тут він пізнав новий, досі йому невідомий світ — міського пролетаріату. Намагався наблизитися до нього, показатися філантропом, нести допомогу нещасним, намагався й інших знайомих до цього заохотити, але на диво собі пересвідчився, що величезна частина „злидарів“ цілком не хотіла дати „витягнути себе з болота“, а знайомі на його фантастичні філантропічні пляни усунення за одним разом усіх злиднів за допомогою „викупу з них“ усіх її жертв, тільки стискали плечима. І повторилося те саме, що зі школою. Замість того, щоб задуматися над тим, чи був він сам підготований для зрозуміння й лікування таких суспільних явищ, як пролетаріат, Толстой відразу видав осуд про безглуздість усіх суспільних теорій, висловив знамениту теорію „непротівлення злу“ і поглибився в релігійні досліджування (правди), щоб дійти до коріння життєвої загадки, схопити в руки полярну зорю, коло якої крутяться найвищі інтереси, найтаємніші бажання людськості.

Довгими рядами посунули широкі, з вигляду глибоко-філософічні, а по суті туманні речі, без наукової вартости етично-релігійні трактати: „Отож що маємо робити?“, „У що я вірю“, „Виклад євангелії“, „Про сєнс життя“, „Чому люди розпиваються“, „Про життя“ і т. ін. Російська цензура майже жодного з цих творів не дозволила друкувати в Росії; не зважаючи на це, вони все ж таки розходилися в тисячах примірників літографованих, гектографованих і переписуваних від руки,

викладач
а за кордоном були друковані в перекладі на чужі мови. Як егзеґет св. письма, Толстой не пішов шляхом сучасної європейської егзеґетичної науки; для такої праці не вистачало йому різних умов. Ступив він на дорогу з давен-давна вже протоптану через російських сектантів: не дорогою ви к л а д у, пояснення дійсного, первісного й історично ствердженого значення євангелії, але дорогою підк л а д е н н я під традиційний текст своїх власних ідей, змагань і поглядів. Таким чином мистець з Ясної Поляни, правда, не заклав ш к о л и, але зате створив секту так званих толстовців.

проповідач
Свою пропаганду розпочав Толстой, звичаєм усіх пророків, глибоко переконаних у правдивості своїх ідей, від „радикальної“ переміни способу свого життя. Отож геть із розкошами, з вигодами й комфортом. І Толстой замешкав у тісній хатинці тут же біля графського палацу, де жили його дружина й діти, одягнув червону сорочку й селянську свитку, перестав розчісувати волосся й бороду, почав рубати дрова, носити тягарі, шити чоботи, ходити за плугом, як це мав робити Христос за одним апокрифічним оповіданням. Правда, чоботи, що він шив, були ні до чого, і дружина Толстого роздавала їх селянам даром. Правда, тоді, коли він вправлявся в аскетизмі селянського життя, його дружина тягнула великі суми за щораз нові видання його творів, що вона їх видавала власним коштом і які розходилися в тисячах примірників. Треба знати, що давніше, друкуючи свої твори в періодичних виданнях, Толстой брав цілком не аскетичні гонорари, а за „Анну Кареніну“ Катков заплатив йому більше 20 тис. карбованців і то тільки за право першого видання в своїм „Русском Вестнике“. Відомий критик Брандес у своїй статті про Толстого дуже влучно й делі-

катно висміяв цей аскетизм, далекий як небо і земля від аскетизму перших християн або індійських „святих“ і навіть від недобровільного аскетизму російського селянина. Толстой іде за плугом — і дає себе фотографувати в цій ситуації; фізичну працю переплітає розмовою з високо освіченими людьми країни й закордону, а також писанням своїх творів — все це речі для селянина недоступні.

Проте вигляд його аскетичного життя й тон глибокої сердечності, що звучать у його творах, які заборонила цензура, привели до нього багато молоді, жадної „нового слова“, нової праці для загального добра. Що індивідуальність Толстого мусила зробити велике враження на молоді уми, схильні до ентузіазму й посвяти, ^{це} то очевидна річ, і його ім'я було відоме кожному майже з дитячих років. Але чим відповів Толстой на гарячі пориви й намагання молоді? Розуміється, що своїми принципами непротивлення злу, отже занеханням усякої діяльної політичної боротьби, необхідністю віри в бога й моральної самоосвіти, необхідністю селянського ^{им} аскетичного ^{им} життям ^{им} далекого від зіпсутої цивілізації, в блаженнім єднанні з природою і в єдності з народом. І пішла молодь на підставі цих основ закладати селянські колонії. Про їх долю досі мало нам відомо. Те, що ми чули з усних оповідань, тільки підтверджує здогади, що їх згори можна було мати. Палкіші учасники колоній знеохочуються й кидають їх; слабкіші падають морально, розпиваються й гинуть, але більша частина витриваліших поволі, примушена силою самих обставин, повертає до давніх ідеалів — чинної боротьби з політичним і суспільним лихом.

Сам Толстой під впливом величезного голод- ^{(Катастр}
ного нещастя, ^{голоду} що навістило його батьківщину,

^{активну}
[тобто радю — занехати усяку політичну боротьбу, пропалати ⁹⁵
необхідності віри в бога й морального самовдоскона-
лення, теорією про необхідність жити селянським]

дав своїм прихильникам знаменитий приклад від-
ступництва від давніх принципів, вирушивши осо-
бисто на боротьбу з лихом і зазиваючи до цієї
боротьби усю відчуваючу й мислячу людськість,
На цій дорозі побажаємо йому якнайбільше тріум-
фів і не сумніваємося, що, раз ступивши на цей
шлях — свідомої суспільної праці і свідомої бо-
ротьби з лихом, він може швидко вилікуватися 2735
від свого містичного буддійства і віднайде знову
свою творчу артистичну силу, що її твори вже
сьогодні дали йому таке визначне місце між твор-
чими геніями всього світу.

Містичний
Заневини
(Kurjer Lwowski, 1892 рік, №№ 71—73, 76, 78, 79).

Переклад з польської мови М. Біляча.

I

У Москві вийшла збірка, що містить у собі праці найвидатніших російських поетів, письменників і публіцистів. Прибуток з її розпродажу призначено для людности, що потерпіла від голоду. Між іншим, вміщено там також листа графа Льва Толстого, де чорними фарбами змальовано становище населення губернь, навіщених нещастям, а головну, змальовано там безпорадність влади щодо цього нещастя.

„Допомога людності, що потерпіла від неуроду,— пише гр. Толстой,— може мати тільки дві мети: підтримати селянське господарство й запобігти хворобам та вимиранню людности наслідком недостатніх або шкідливих харчів. Чи ж допомога, що її зараз дають щомісячно—20-30 фунтів борошна на особу, досягає цієї мети? Думаю, що ні. А думаю я так на підставі таких фактів.

„Усі селянські родини усієї хліборобської Росії можна поділити на три категорії: 1) на заможні селянські господарства, що нараховують 8—16 душ і мають 3—5 робітників. Такий селянин не тільки прохарчує свою родину власним хлібом, але орендує ще й чужу землю, наймає робітників і допомагає незаможним свого села хлібом і насінням

для засіву; 2) середняк, який з великим зусиллям підтримує своє існування і 3) бідняк, з родиною, що нараховує 3—5 душ, без робітної худоби і без робітників. (Тут треба додати, що в середній Росії, про яку тут мова мовиться, земля ще не є приватною власністю, а кожних кільканадцять років відбувається там переділ громадської землі поміж окремі родини, в залежності від кількості їх членів, так, що кількість душ якоїсь родини одночасно рішає про кількість посіданої нею землі — *Ів. Ф.*). Такий незаможник безперестанку терпить недостаток хліба; щороку мусить він роздумувати про способи, якби йому вилізти з остаточних злиднів. Такий селянин висить увесь час на волоску над проваллям злиднів, а на випадок найменшого нещастя мусить брати жебрацький костур.

„Допомога, що її зараз дають, роздаючи борошно для голодного населення, опирається на підставі оціночних листів маєтку селянських родин. На підставі цих листів вирішають, скільки кому треба дати допомоги. Цю допомогу дають тільки найбіднішим, тобто родинам третьої категорії. Селянам першої і другої категорії, які ще мають декілька пудів вівса, корову й декілька овець, не дають жодної допомоги. Коли ж добре взяти на увагу становище не тільки середняка, але й заможного селянина, то швидко переконаємося, що для підтримки селянського господарства саме ці категорії потребують найбільшої допомоги. Заможник справді ще має дещо вівса, пару корів і пару коней і саме через те, що він їх має, не одержує жодної допомоги. Коли ж обрахуємо його прибутки і витрати, то пересвідчимося, що заможний селянин знаходиться в таких самих злиднях, що й бідняк. Цей запас збіжжя, що він

його має, вартістю в 40—50 карб., є ніщо, в порівнянні з кількістю хліба, що його потребує для прохарчування своєї родини з 12 душ. Для 12 душ потребує він 15 пудів хліба щомісяця, що за теперішніми цінами (пуд—1 карб. 50 коп.) складає місячно 22 карб. 50 коп. До нових жнив маємо ще 10 місяців, тобто такий селянин потребував би для прохарчування своєї родини до нових жнив 225 карб. До того потрібно йому близько 70 карб. на сплату оренди (російські селяни одержали після знесення панщини так мало землі, що майже жодна „заможніша“ родина не може прожити з того, що їй може дати громада й мусить орендувати землю в поміщиків, які звичайно своєї землі не можуть обробити *Ів. Ф.*), а також податків, що їх уряд йому не дарує, як заможному. Деякі члени його родини, що давніше були на службі й принаймні не були для нього тягаром, тепер, при загальному безробітті, звільнені з роботи, отож утримання їх лежить тепер на його плечах. Потребує він загалом 350 карб. тоді, коли всі його запаси варті ледве 200 карб. Не лишається йому нічого іншого, як продати цей хліб, який зберігає на насіння, продати коней, що в даний момент не мають майже ніякої вартости, це значить зійти до другої категорії, або ще нижче, бо селянин другої категорії не має такої численної родини. Але й селянин другої категорії не одержує жодної допомоги або одержує таку малу, що й він примушений продати овес, схований для насіння, продати коня й одержані гроші проїсти. За цієї системи допомоги, яку зараз практикують, мусить заможний селянин неминуcho спасти до рівня середняка, а середняк до рівня бідняка. А за цього річних обставин мусять усі, за виїмком людей дуже заможних, спасти до останнього ступеня. Здається,

що за теперішнього способу подачі допомоги уряд тільки чекає того, щоб селянин пропадав до краю. Така допомога, яку тепер подають, не досягає отже своєї першої мети,— підтримати селянське господарство, бо ж ця допомога дається головню таким особам, що вже на сьогодні цілком зруйновані, а подруге через те, що ця допомога дуже мала“.

II

Далі гр. Толстой у своїй статті пише таке:

„Не досить того, що допомогова акція не досягає своєї мети. До того вона, як допомога, несправедливо розділювана, викликає незадоволення та роздратування, що їх нічим не можна заспокоїти. Допомога, яку дають борошном, не досягає ні мети, щоб підтримати селянське господарство, ні також не дає порятунку людині від голодних хвороб і від смерті. Поперше, та допомога, яку дають борошном, примушує селянина її пропивати, що й справді то тут, то там буває; подруге, ця допомога в руках бідняків тільки тоді забезпечує їх перед голодом, коли вони мають дещо з матеріяльних засобів. Максимальна кількість борошна, що її мають видавати, виносить 30 фунтів на особу на місяць. Коли 30 фунтів борошна разом з картоплею і городиною можуть викормити одну особу на протязі місяця, то ця кількість абсолютно недостатня при повних злиднях, в яких усі знаходяться, коли ніхто не має жодної копійки, щоб купити бодай молока підфарбувати цю муку. Ці 30 фунтів проїдають на протязі 15—20 днів, а останні 10 днів люди терплять цілковитий голод, хворіють і вмирають через брак харчів. Потрете, обділяння незаможних родин борошном, коли вони

навіть мають дещо з своїх припасів, не рятує людей від голодних хвороб і смерті, бо в родині, де здорові легко можуть переносити шкідливу поживу, немічні, старі й діти хворіють від недостатнього й шкідливого харчування. В усіх місцевостях, охоплених голодом, незаможні й заможні їдять шкідливий хліб, змішаний з дрібною половою. І завжди буває так, що сильніші члени родини можуть перетравити хліб, спечений з нестиглого огидливого збіжжя сьогорічного врожаю, тоді коли немічні, старі й хворі, попоївши цього хліба, марніють і вмирають.

„Сьогорічне нещастя полягає не тільки в недостатці хліба, але також і повній відсутності заробітку й загалом будь-якої праці, в примусовім ледарстві багатьох мільйонів людей. Коли населенню не буде дано можливості знайти собі працю, матеріалів для праці й збуту виробів, то багато сотень мільйонів карбованців буде витрачено, а злидні не будуть усунені. Але тут цілком не розходиться про матеріальні жертви. Бездіяльність усієї людности, яка живе з громадської допомоги, впливає дуже деморалізуюче. В селах полос, що навіщені голодом, минулого року не вродили ні коноплі ні льон; майже всі вівці випродано, а селянки не мають ні що прости, ні ткати. Усі жінки, старі, молоді й дівчата, що звичайно зайняті працею, тепер ходять без зайняття. Також і селяни, що не мають грошей для купівлі липового личка, мусили занехати своє звичайне зимове зайняття — плетіння лаптів — і також залишилися без праці. Так само дармують і діти, бо всі школи зачинено. Людність, що віддається найчорнішим думкам про злидні, які ростуть з кожним днем, і позбавлена своєї щоденної розваги — праці, охоче підхоплює найрізноманітніші пого-

лоски про нові допомоги, про багатіїв, що ховають великі запаси хліба й не бажають поділитися ним з тими, що терплять злидні, і роздумує майже виключно над своїми злиднями й недолею. Лишаючи на боці вже економічне значення праці, її моральне значення є великої ваги. Праця, хоч яка, але щоб могла зайняти всіх безробітних нині, є найбільшою необхідністю. Хоч як це мені прикро, але мушу визнати, що діяльність земств, не зважаючи на їхню, гідну признання, енергію й самопосвяту, не досягає ні мети, щоб підтримати селянські господарства, ні також, щоб захистити людність, яка терпить від хвороб і голодної смерті.

„Але коли все це, що тепер робиться, погане й недостатнє, то що ж є добре? Що треба робити? На мою думку, в усіх селах районів, що їх постиг голод, треба закласти безплатні народні кухні, щоб харчувати там дітей, хворих, слабосильних і старих, а всій здатній до праці людності дати заробіток. Тільки таким чином можна селянські господарства, коли вже не втримати на теперішнім рівні, то принаймні зберегти від цілковитої руїни. Заснування народніх кухонь, як це ми влаштували в Рязанській губернії, дає зараз результати, яких ми сами не сподівалися. Ми взяли на облік також усі запаси льону й конопель, щоб безробітним дати працю. Коли б у людських серцях було дещо єдності во ім'я любови, бога, як легко, ба навіть як радісно (!) ми могли б перенести голодне нещастя й усі інші матеріальні нещастя... Берічовка, пов. Данковський. Лев Толстой“.

У зазначеній статті можна спостерегти цікаві явища. Передовсім б'є в очі очевидна тенденція пом'якшити кольорит, показати речі в м'якшім світлі, ніж це є справді. Толстой згадує, наче нехотя, що люди терплять, умирають з голоду, але

не малює нам докладно їхнього стану та розміру нещастя. Згадує про небезпеку безробіття багатомільйонної людності, і про те, як вона роздумує над своєю долею, але промовчує про ті об'яви бунтарського духа, про крадіжки, про грабунки, що вони на порядку дня в околицях, навіщених голодом, і які загрожують навесні страшною катастрофою. Гідна уваги є також критика уряду, Толстой очевидно відмовляє урядовій акції всякої вартости. Цензурні обставини не дають йому змоги говорити докладніше про неї, він тільки відтінює свої слова таким чином, що не досягає мети навіть діяльність земств, не зважаючи на їхню енергію й їхню посвяту. Діяльності урядових осіб Толстой не може, очевидно, закинути ні енергії, ні посвяти. Навпаки, з його слів можна додуматися ще одного. Чому діяльність земств, не зважаючи на енергію й посвяту, залишається без наслідків? Досить буде приглянутися проєктові рятівничої акції, який подає Толстой наприкінці своєї статті, щоб пересвідчитися, що проєкт цей розрахований на широку діяльність суспільства, а зокрема земств, і що чиновники її не виконають. Отож немає недостатчі в проєктах, немає недостатчі розуміння, що треба робити, але перешкоди з боку уряду й „чиновників“ є за причину безкорисности діяльності земств.

Отож не диво, що російська реакційна преса з приводу цієї статті знову вдарила на Толстого.

„Московские Ведомости“ змальовують рятівничу діяльність Толстого, як нігілістичну пропаганду, дуже небезпечну для існуючих порядків у державі. Також тесть Каткова, князь Шаліков вимагає в кореспонденції, вміщеній у „Московских Ведомостях“, щоб уряд якнайшвидше „забрав цю заразу“, тобто того самого Толстого, що його ще

перед кількома роками цей самий орган величав „гордістю і славою Росії“.

„Моск. Ведомости“ порівнюють листи Толстого про голод з нігілістичними проклямаціями і приходять до висновку, що твори Толстого для існуючого порядку в Росії є не менш небезпечні, як проклямації нігілістів. Російська історія показує прецеденс, який з цієї нагоди викопано з забуття. В часи голоду 1786 р. уряд Катерини II, спонуканий доносами тодішніх ретроградів, приказав арештувати першого тодішнього ліберального публіциста Миколу Новікова і замкнути його в шліссельбурзькій фортеці за те, що він розгортав рятівничу діяльність серед потерпілої людности, харчував голодних і для цієї мети присвятив увесь свій маєток. Нема що говорити, славному традицію виволокли вороги Толстого, щоб побороти його діяльність. Одначе, здається, що того, що було можливе 1786 року не дасться так легко перевести 1892 року. Нарешті, хто знає, Росія є країна неправдоподібного, а непогамованість засліплених ретроградів ще ніколи не була такою непомірною, як тепер — очевидно перед загибеллю.

(Kurjer Lwowski, 1892, № 49 і 52)
з польської мови переклав М. Біляч.

В Англії утворився рятівничий комітет, що має за мету давати допомогу російській людності, яка потерпіла від голоду. До комітету входить: князь Вестмінстер, лорд Абердаре і лорд Колерідже. Комітет звернувся з відозвою до англійської людності, прохаючи пожертв, з запевненням, що зібрані кошти вишле на руки — частину гр. Льву Толстому, а частину квакерам, які мають своїх представників в околицях, навіщених голодом. Комітет уже одержав листа від Толстого, що його тут дослівно наводимо:

„Поважаний Пане! Симпатія, яку виявляє англійський народ до навіщеної голодом Росії, зворушила мене до глибини. З великою радістю пересвідчуюся, що слова, що всі люди брати, не є пустою фразою, але фактом. Моя відповідь на практичний бік вашого запитання така: організації, що найкраще тримаються в боротьбі з сьогорічним голодом, це без сумніву земства, і можете бути певні, що всяка допомога, яка дійде до їхніх рук, буде сумлінно використана. Я живу тепер на кордоні двох провінцій, Тульської і Рязанської

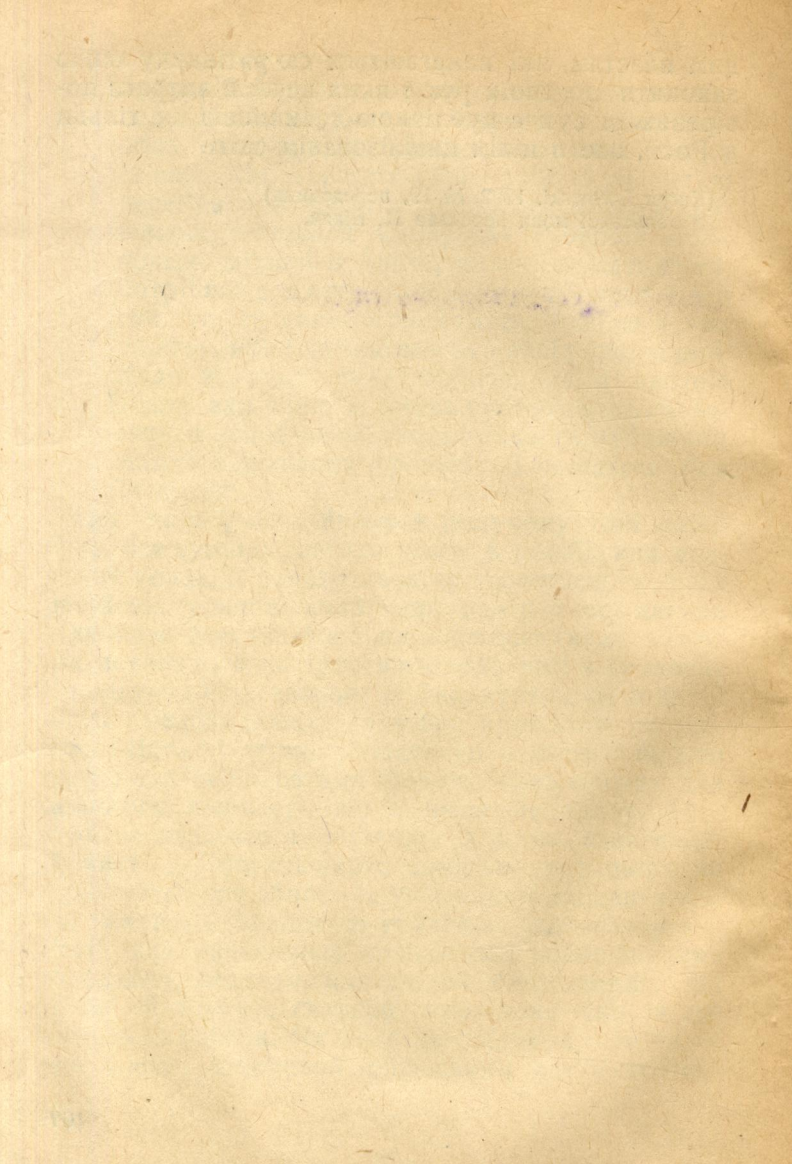
губерній і роблю, що можу, щоб допомагати селянській людині цієї округи. З земствами обох провінцій я тримаю постійний тісний зв'язок. Один з моїх синів з цією ж метою перебуває в східних провінціях, з яких найбільше потерпіла Самарська губернія. Коли кошти, зібрані в Англії, не перевищать суми, потрібної для провінцій, де працюємо я і мій син, то, за допомогою земств, зроблю з них ужиток, який вважатиму за найвідповідніший. Коли ж сума буде більша, то з охотою вкажу вам земства інших губернь, де знаходяться особи чесні, готові скласти публічний звіт із одержаних грошей. З пошаною Лев Толстой“.

Цей лист у спокійному й рішучому тоні наробить, без сумніву, багато kwasу в російських урядових колах. З самого початку голодного нещастя російські урядові кола мали намір з цієї нагоди підкопати земства. Скільки ж то брехливих наклепів посипалося на земства в тому часі з урядових і напівурядових часописів! Закидували їм нездатність і недбайливість за добро провінцій, неознайоменість зі станом людинності і навіть просто нечесність із витратами фондів, призначених для допомоги людинності, що зазнала недореду. Толстой не вдається в полеміку з цими наклепами. В листі до англійського комітету для цього не було місця, але збиває їх усіх одним запевненням, що земства є одинокою урядовою організацією в Росії, яка найчесніше працює над приборюванням голодного нещастя, має людей бездоганих, які готові й можуть скласти публічний звіт із довірених їм коштів. Чи не є це побічний, але сильний ляпас, вимірений російським адміністратив-

ним властям, які намагаються сю рятівничу акцію
захопити до своїх рук і яких нечесні витрати до-
вірених їм сум є публічною таємницею не тільки
в Росії, але в цілїм цивілізованім світі?

(Kurjer Lwowski, 1892. № 19, передовиця)

З польської мови переклав М. Біляч.

ЗМІСТ

П. Христюк, Іван Франко про Толстого	Стор.
П. Христюк, Іван Франко про Толстого	5
Лев Толстой	59
Толстой про голод у Росії	97
Толстой і земства	105

ІВАН ФРАНКО

ЛІТЕРАТУРА

(статті, розвідки, замітки, рецензії)

Редакція *Ів. Лизанівського*. Загальна редакція *С. Пилипенка*.

Т. І. Статті з літературознавства. Загальні огляди історії української літератури: — Поезія і її становище в наших часах. — Література, її завдання й найважливіші ціхи. — Конечність реформи вчення української літератури в наших середніх школах. — Метода й задача історії літератури. — Задачі й метода історії літератури. — Сила землі в сучасній повісті. — Із секретів поетичної творчости. — Що таке поезія і деклямація. — *Bel parlar gentile* (Гарні панські вислови). — Літературна мова і діалекти. — Теорія і розвій історії літератури. — Українська література („*Slovansky Prehled 1898—1900 p.*“, Буковина 1898 р.). — Українська література (*Die ukrainische Litteratur. „Aus fremden Zungen“*, 1901 р.). — Українська література (*Die ruthenische Litteratur, „Oesterreichische Rundschau“*, 1904 р.). — Українська література (Южно-русская литература, *Энциклопед, Словарь, Брокгауз*. — Ефрона, 1904 р.). — Українці (*Kisoroszok. Irta Egyetemes Iroda lomtörtenet*“, 1911р.). — Нові праці про Україну: 1). А. А. Потебня „Об'яснения малорусских и сродных народных песен, т. II; 2). Н. П. Дашкевич „Отзыв о сочинении Г. Петрова „Очерки истории укр. литературы XIX стол. — Поступ славистики на Віденськім університеті. — М. С. Тихонравов. — А. Н. Пыпин „История русской литературы т. I, II. — Олександр Пипін. — Нова історія російської літератури (*Dr. A. Brückner „Geschichte der russischen Litteratur*, 1905 р.). — Нова історія українського письменства (С. Єфремов, 1911 р.). — Мислі о еволюції в історії людськості. — Як повстають народні пісні. — Найновіші напрямки в народознавстві. — Наука й її становище щодо працюючих класів. — Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва. — Про що й як треба писати для народу.

Т. II. Старе письменство. Котляревський. Шевченко. 60-ті роки:—Найстарша церковно-слав'янська вірша (1912 р.).—Молитва за ворогів (1911).—Азбучна молитва св. Константина Солунського (1912 р.).—Іван Вишенський (1892 р.).—Характеристика української літератури XVI—XVIII ст. (1892 р.).—Дещо про літературну спадщину Йоаннікія Волковича (1912 р.).—Карпо Півтора Кожуха (1911 р.).—Антін Шашкевич і його українські вірші (1904 р.).—Народний празник (1897 р.).—Писання Котляревського в Галичині (1898 р.).—И. Стешенко: И. Котляревский и Осипов и их взаимоотношения (1898 р.).—Галицький „Москаль Чарівник“ (1899 р.).—Лев Боровиковський: „Маруся“ (1902 р.).—Нове видання поем Макаровського (1899 р.).—Поезії Віктора Забіли (1906 р.).—До біографії та характеристики Віктора Забіли (1906 р.).—Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка. „Гайдамаки“ (1881 р.).—Темне царство. Студія з приводу Шевченкових поем „Сон“ і „Кавказ“ (1891 р.).—Чи справді Т. Шевченко написав вірші „Слав'янам“ (1897 р.).—Шевченко героєм польської революційної легенди (1894 р.).—„Перебендя“ Т. Шевченко (1889 р.).—Відповідь критикові „Перебенді“ (1889 р.).—Нове видання Шевченка (1891 р.).—Про видання творів Т. Шевченка (1890 р.).—Тарас Шевченко (1891 р.).—„Наймичка“ Т. Шевченка (1895 р.).—Лист Шевченка до Бр. Залеського (1890 р.).—В справі нового видання Шевченка (1891 р.).—Ще в справі „Гуса“ (1891 р.).—Тарас Шевченко в освітленні П. Урсіна (1888 р.).—Тарас Шевченко. (1893 р.).—Тарас Шевченко і його „Заповіт“ (1903 р.).—Шевченко в німецькому одязі (1904 р.).—Шевченко і Єремія (1904 р.).—Шевченко—Ляхам (1904 р.).—Драгоманів: Шевченко, українофіли й соціалізм (1906 р.).—Schewtschenkos ausgewählte Gedichte von s. Szpounarowski (1906 р.).—Шевченко по-німецькому (1911 р.).—Шевченкова „Марія“ (1913 р.).—Комаров: Т. Шевченко (1904 р.).—П. Грабовський про Шевченка (1900 р.).—Василь Щурат. Замітки до поеми Т. Шевченка „Чернець“ (1894 р.).—Нове видання Шевченка (1907 р.).—„Хуторна поезія“ П. Куліша (1882 р.).—В обороні честі (1884 р.).—Куліш Панько: „Дзвін“ (1894 р.).—Панько Куліш, некролог (1897 р.).—П. Куліш: „Недогарки“ (1902 р.).—П. Куліш. Передмова до Чайльд-Гарольдова мандрівка“ Г. Байрона (1905 р.).—Нове українське оповідання Марка Вовчка (1903 р.).—„Співомовки“ С. Руданського (1886 р.).—Забуті вірші Ст. Руданського (1881 р.).—До студій над Ст. Руданським (1892 р.).—Твори С. Руданського т. VI. Передмова (1903 р.).—Анатоль Патрикійович Свідницький (1886 р.).—Із поетичної спадщини Василя Мови (В. Лиманського) (1899 р.).—Д. Мордовець (1897 р.).—Д. Мордовець: Оповідання (1886 р.).—Олександр Кониський (1901 р.).

Т. III. Галицьке відродження. 40, 50 і 60-ті роки:—Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині (1913 р.).—Нариси з історії української літератури в Галичині (1888 р.).—До історії української церкви востанніх часах Речіпосполитої польської (1886 р.).—Критичні письма о галицькій інтелігенції (1878 р.).—Маркіян Шашкевич і галицькоукраїнська література (1894 р.).—3 похоронів Шашкевича (1893 р.).—Похорони оста ків св. пам'яті Маркіяна Шашкевича (1893 р.).—Руска письменність. III. Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Николи Устіяновича, Антона Могилянського (1906 р.).—До біографії Івана Вагилевича (1908 р.).—Знадоби до життєпису А. Могилянського (1885).—Конгруа о. Жегаловича, оповідання Ан. Любич-Могилянського (1884).—Слівце критики. Письма К. Н. Устіяновича (1876 р.).—Будятинці (1908 р.).—Матеріяли й замітки до історії національного відродження Галицької Руси 1830 та 1840 рр. (1907 р.).—Матеріяли й уваги до історії австроукраїнського відродження 1772—1848 (1895 р.).—Невідомий віршик Л. Данкевича (1895 р.).—Зразок угро-руського москво-і мадярофільства у початку XIX в. (1895 р.).—Невідомий, віршик Л. Данкевича (1895 р.).—Пригода З. Авдиківського дня 1 серпня 1848 року (1912 р.).—До історії нашого відродження (1886 р.).—Митроп. С. Литвинович о ролі руськонародного язика в церкві і школі (1886 р.).—До біографії Йосифа Левицького (1886 р.).—До життєпису Йосифа Левицького (1886 р.).—Буковинський Альманах виданный въ память десять-лѣтнего существованія (1875—1885) общества русскихъ академикѡвъ „Союзъ“ в Чернѡвцяхъ (1886 р.).—Молодий вік Осипа Федьковича (1888 р.).—Осип Гординський-Федькович (1888 р.).—Юрій Коссован, (Осип, Демінік, Ігор Гординський де, Федькович, написав Ол. Колесса (1894 р.).—Буковинська Русь, написав проф. Смаль-Стоцький (1900).—Перше повне видання творів Федьковича (1901 р.).—Федькович концертант і прелегент (1901 р.).—Передмова до „Поезії“ Осипа Юрія Федьковича, перше повне видання (1902 р.).—Із недрукованих поезій Юрія Федьковича (1904 р.).—Давило Млака (Ісидор Воробкевич): Над Прутом. Передмова (1901 р.).

Т. IV. Галицьке москвофільство:—Чи вертатись нам назад до народа (1881 р.).—Чи ми хоч тепер прокинемося? (1882 р.).—Чи також передадуть до суду? (1890 р.).—Цікавий документ (1890 р.).—Стара Русь (1906 р.).—„Морочимый морочила“ (1886 р.).—Із історії „москвофільського письменства в Галичині“ (1899 р.).—Іван Наумович (1891 р.).—До характеристики Івана Наумовича (1891 р.).—3 московського раю (1891 р.).—Місія Наумовича (1887 р.).—1. З України (1887 р.).—2. З України (1887 р.).—Ювілей 300-літньої річниці основання львівського Ставропигійського брацтва (1886 р.).—Спомини про Володимира

Наумовича (1901 р.).— Московська ластівка на галицькій Русі (1901 р.).— „Славянські начала“ д. Вергуна (1901 р.).— О. Антін Петрушевич (1901 р.).— Без батька, без матери (1902 р.).— Іван Гумалевич (1903 р.).— Двоязычність і дволичність (1905 р.).— Ще документ (1905 р.).— „Ідеї“ й „ідеали“ галицької московської молодіжи (1905 р.).

Т. V. 70 - ті — 90 - ті роки:— Народовці й українські радикали (огляд літературного й культурного життя 60-их рр.) (1891 р.).— Вол. Стебельський (1905 р.).— Дем'ян Гладилевич, Іван Борисікевич, некрологи (1892 р.).— Володимир Барвінський (1883 р.).— 1. Пам'ятник для Вол. Барвінського (1892 р.).— 2. Пам'ятник Вол. Барвінського (1892 р.).— Професор Омелян Огоновський (1894 р.).— Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache von dr. Emil Ugonowski (1881 р.).— Оповідання про життя святого великомученика і лікаря Пантелеймона Ом. Ор. (1882 р.).— Огляд української літератури за 1880 рік (1881 р.).— Włosćianie u nas i gdzie indziej. Szkice historyczne Walerego Przyborowskiego. (1881 р.).— Католицький панславизм (1881 р.).— Die Polen und die Ruthenen in Galizien, von dr. Josef Czujski (1882 р.).— Надгробне слово роков і 1883 (1883 р.).— Твори Володимира Навроцького (1884 р.).— Із поезій Юл. Ш. і Климентії П. (1884 р.).— „Нива“ український літературний збірник (1885 р.).— 3 галицької України—характеристика теперішнього менту. Літературний рух галицьких українців у поточному році (1885 р.).— Замітка про В. Кострицького, О. Пчілку, Панаса Мирного (1886 р.).— Українська література. Познанський відгомін. „Зоря“. Афоризми Федоровича. „Люборадські“ Свідницького. „Історія української літератури“ Ом. Огоновського. Українська історична бібліотека. Додаток до „Батьківщини“. Видання музичної пісні (1886 р.).— Дрібні замітки про Ор. Левицького, Жіночий Альманах, Ост. Левицького, В. Масляка (1886 р.).— Українська література в Галичині за 1886 р. (1887 р.).— „Степ“, херсонський белетристичний збірник (1887 р.).— Українська альманахова література (1887 р.).— „Веселка“, літературний збірник, склав Андрій Молодченко (1887 р.).— Українська література. В. Олександрів, „Складка“, альманах року божого 1887. Ілюстрований календар т - ва „Просвіта“ на р. 1888. І. Я. Левицький: Галицькоруська бібліографія XIX ст. Нарис історії філософії ч. 1. М. Павлик: Українські народні читальні. Константин Лучківський: Антін Любич. Могильницький і його значення. „Руський співаник“, уложив Кость Паньківський. „Товариш“, літературно - науковий часопис. Збірка К. Трильовського. Л. О. Осташевський „Сто казок“ (1888 р.).— Українська література в 1888 році (1889 р.).— Сучасне правне становище української літератури в Росії (1888 р.).— 3 України (літературні замітки)

(1890 р.).—Відповідь „Діла“ (1888 р.).—Несмачна справа (1888 р.).—Тайні товариства молоді (1890 р.).—Фермент в українському таборі (1890 р.).—Із з'їзду поступової слав'янської молоді Австро-Угорщини (1891 р.).—Ще про нашу культурну нужду (1891 р.).—Альманах чи газета (1891 р.).—„Наша доля“, збірник праць різних авторів (1894 р.).—Із поезій Павла Думки (1890 р.).—Наше літературне життя в 1892 році (1893 р.).—Ukraine irredenta (1895 р.).—Відгомін (про правопис) (1887 р.).—Носив сліпий кривого (1892 р.).—Справа українського правопису (1892 р.).—Етимологія й фонетика в українській літературі (1894 р.).—У справі „Народнього Дому“ (1889 р.).—Українське Наукове Товариство (1889 р.).—Відповідь шкурників (1892 р.).—Товариство ім. Шевченка (1892 р.).—„Життя і слово“ (1893 р.).—Життя і побут сучасного селянина на Україні й у Франції (1878 р.).—Ювілей Івана Левицького-Нечуя (1905 р.).—Карпенко-Карий (1900 р.).—Іван Тобілевич (Карпенко-Карий), Драми і комедії, т. I (1897 р.).—Іван Тобілевич (Карпенко-Карий) (1907 р.).—Збірник Творів М. Л. Кропивницького, т. I. (1883 р.).—Сербські народні думи і пісні, пер. М. Старицький (1877 р.).—Михайло П. Старицький (1902 р.).—Сумна відомість (про Павла Граба) (1897 р.).—Леся Українка (1898 р.).—Микола В. Ковалевський (1908 р.).—Пам'яті Тадея Рильського (1902 р.).—В справі Бердяев contra Маковей (1899 р.).—Українська література і наука в 1899 році.

Т. VI. 70-ті — 90-ті рр. Драгоманів, Франко, Павлик, Терлецький:—П'ятий рік українського видання „Громада“ в Женеві (1881 р.). Спомини М. Драгоманова (1890 р.).—Заявлення (1890 р.).—Про проф. Драгоманова (1891 р.).—Драгоманов про польську справу (1896 р.).—Меморіал Драгоманова (1896 р.).—Михайло Петрович Драгоманов (1894 р.).—Ювілей 30-тилітньої діяльності Михайла Драгоманова (1895 р.).—Юліян Бачинський: Моя переписка з Мих. Драгомановим (1900 р.).—В десяти роковини смерті Мих. Драгоманова (1905 р.).—М. Драгоманов, передмова до „Листи до Ів. Франка“ т. I. і т. II. (1906 р.).—Відривок із листу Ів. Франка до М. Драгоманова (1890 р.).—Дещо про себе самого (1897 р.).—З історії публічного виховання в сучасній Європі (1890 р.).—Галицьке українофільство (1885 р.).—Як я став казенним радикалом (1896 р.).—Декілька афоризмів в альбом „Ділу“ (1897 р.).—Подяка виборцям (1897 р.).—Відповідь Франка на привітання на ювілейнім святі 25-тилітньої літерат. діяльності 30 жовтня 1898 р. (1898 р.).—Хто кого взяв за лоб? (1900 р.).—Як я до того дійшов? (1903 р.).—Лист (Франка до „Діла“ 12. I. 1904) (1904 р.).—Заява (1906 р.).—Болгарська університетська афера

(1907 р.).—До редактора „Будучности“ д. М. Венгжина (1909 р.).—Автобіографія (1909 р.).—Правда чи містифікація (1911 р.).—Ціна літературної праці (1911 р.).—Дещо про штуку перекладання (1911 р.).—Причинки до автобіографії (1912 р.).—Заява (1912 р.).—Давнє й нове (1911 р.). Історія моєї габілітації (1912 р.).—Причинок до історії моєї габілітації (1912 р.).—Спо-
мини із моїх гімназійальних часів (1912 р.). Німецький фейлетон про Івана Франка (1913 р.).—До спростовання д-ра Я. Гординського (1913 р.).—В інтересі правди (1913 р.).—Коляда в Нагуєвичах; Непрошений гість (1916 р.).—Хто такий Лис Микита і відки він родом (1896 р.).—Передмова до збірки „Коли ще звірі говорили“ (1903 р.).—Переднє слово до збірки „З вершин і низин“ (1893 р.).—Передмова до збірки „Добрий заробок“ (1902 р.).—Передмова до збірки „Малий Мирон“ (1903 р.).—Передмова до збірки „Пангалаха й інші оповідання“ (1902 р.).—Передмова до збірки „З бурливих літ“ (1903 р.).—Письмо до редакції „Зоря“ ч. 17, 1887 р. (1887 р.).—Переднє слово до „Батьківщини“ (1910 р.).—Передмова до „Захара Беркута“ (1882 р.).—Передмова до збірки „Зів'яле листя“ (1896 р.).—Передмова до збірки „Мій Ізмарагд“ (1897 р.).—Передмова до „Панських жартів“ (1911 р.).—Передмова до „Мойсея“ (1912 р.).—Передмова до „Петрії й Довбушуки“ (1910 р.).—Post scriptum до „Петрії і Довбушуки“ (1912 р.).—Переднє слово до збірки „Рутенці“ (1912 р.).—Переднє слово до збірки „Із літ моєї молодости“ (1913 р.).—Передмова до збірки „Панщизняний хліб“ (1912 р.).—Михайло Павлик (1905 р.).—В справі характеристики д. Павлика (1905 р.).—М. Павлик, Михайло Драгоманів і його роля в розвою України (1907 р.).—Др. Остап Терлецький (1902 р.).—П'ять листів О. Терлецького (1908 р.).—Передмова до „Галицько-руське письменство“ 1848—1865 рр. Уваги й спомини О. Терлецького (1903 р.).—Молода Україна (1901 р.).

Т. VII. 900-ті роки:—На склоні віку (1900 р.).—Поза межами можливого (1900 р.).—Замітка з приводу статті „Поза межами можливого“ (1901 р.).—Замітка про школу (1901 р.).—Журнал і публіка (1900 р.).—Заборона Літературно-Наукового Вісника в Росії (1901 р.).—Наша поезія в 1901 році (1902 р.).—Ultra montes (1902 р.).—Викъ (1798—1898) томи I, II, III, (1902 р.).—Принципи й безпринципність (1903 р.).—Старе й нове в сучасній українській літературі (1904 р.).—Східно-західні непорозуміння (1904 р.).—Лисенкове свято в Австрії (1904 р.).—Микола Чернявський „Зорі“ (1903 р.).—Народний декляматор (1903 р.).—На вічну пам'ять Котляревському, літературний збірник (1904 р.).—Одвертий лист до галицької української молодіжи (1905 р.).—Дещо про нашу пресу (Виступи М. Лев.,

М. Петрицького, В. Будзиновського, о. Зубрицького, Ів. Верхратського, К. Шухевича) (1905 р.).— Проф. В. Шухевич, Гуцульщина (1905 р.).— Ол. Козловський (1905 р.).— Йосиф Застирец, Підручна історія руської літератури від найдавніших до найновіших часів (1902 р.).— Українська трибуна в Росії „Український вісник“ (1906 р.).— Сильвестер Яричевський „Горемир“ (1906 р.).— Остап Луцький „В такі хвили“ (1906 р.).— З нашої поетичної ниви; Яков Зробек, „Дудар і Епопеї піснь третя“; Остап Луцький, „З моїх поезій“; М. Глушкевич, „Мелодії“; Słowo o року Igora, перекл. Бог. Л. пкого (1906 р.).— Українська література в 1906 році (1907 р.).— Маніфест „Молодої музи“ (1907 р.). В. Щурат „Історичні пісні“ (1907 р.).— „Україна“, щомісячний журнал (1907 р.).— Антін Володиславич, „Орли“ (1907 р.).— В. Винниченко, „Краса і сила“ (1907 р.).— В. Самійленко (1907 р.).— В. Самійленко, спроба характеристики (1907 р.).— Зенон Наколесник „Невмірака“ (1907 р.).— Ір. Федорченко „Іродіяда“. „Богоблудниця“, поеми (1907 р.).— Привезено зілля з трьох гір на весілля (1907 р.).— О. Олесь, „З журбою радість обнялась“ (1907 р.).— Іван Тивонович „Історія засновання „Ruthenische Revue“ (1907 р.).— Ze Tsarisme et l'Ukraine par Romain Sembratovytch, avec preface de Bjoernstjerne Bjoernson (1907 р.).— Євген Юринець (1911 р.).— Над свіжою могилою д-ра Льва Коссака (1914 р.).

Т. VIII. Статті про театр, музику, малярство. Різні:— „Národ sobč“ (1883).— „Добуш“ А. Стечинського (1883).— Український театр у Галичині (1885 р.).— Український театр: „Дай серцю волю“ Кропивницького; „Довбуш“ Ю. Федьковича; „Пошилися у дурні“ Кропивницького; „Шляхта хоодачкова“ Гр. Цеглинського; „Барон циганський“; „Підшиванець“ Підвисоцького; „Запорожець за Дунаєм“ Гулака-Артемовського; „Наталка Полтавка“ Ів. Котляревського; „Полуботок“ (1888 р.).— Театральна бідність (1889).— Український театр: „Хто винен“ Карпенка-Карого; „Не судилось“ М. Старицького; „Пан мандатор“ Данила Млаки; „Підгіряни“ Вербицького; „Різдвяна ніч“ Лисенка (1890).— Театр: „Широка натура“ О. Островського (1890 р.).— „Ворог народу“ Г. Ібсена (1891 р.).— „Кінець Содоми“ Судермана (1891р).— Наш театр (1892).— З театру: Шекспіра „Венецький купець“ (1892 р.).— Український театр (1892 р.).— 1.) Український театр (1893 р.).— 2.) Український театр (1892 р.).— Уваги про галицько-український театр (1900 р.).— Криве спростовання (1905 р.).— Наша театральна мізерія (1905 р.).— Львівський театр і народня честь (1905 р.).— Замість дискусії—цвітки полеміки (1905 р.).— По процесі М. Губчака (1905 р.).— Кілька слів фактичного спростовання (1905 р.). Симпатичне видавництво музикальне (1886 р.).— Думки профана на музикальні теми (1905 р.).—

„Крілос-крілос“ (1911 р.).—Малюнки Івана Труша (1900 р.).—
„Артистичний Вісник“ (1905 р.).

Т. IX. З чужих літератур.—Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах (1898 р.).—„Фавст“ Й. В. Гете (1882 р.).—Передмова до „Герман і Доротея“ Й. Гете.—Гергардт Гавптман, його життя і твори; Зудерманів „Йоганнес“ (1898 р.).—Детлеф фон Лілієнкрон і його писання (1898 р.).—Конрад Фердинанд Маєр і його твори (1899).—Соті роковини уродин Генріха Гайне (1900 р.).—Передмова до „Подорож на Гарц“ Г. Гайне (1902 р.).—Передне слово до „Вибір поезій“ Г. Гайне (1892 р.).—Передмова до „Маркіза О. Ген. Кляйста“ (1903 р.).—Микола Ленау (1902 р.).—Німець-українофіл (1892 р.).—Із циклу „Сім легенд“ Готфріда Келлера (1900 р.).—Найстарші пам'ятки німецької поезії (1913 р.).—Альфонс Доде, життя і твори (1898 р.).—Смерть А. Доде (1898 р.).—Соті роковини народження В. Гюго (1912 р.).—Стефан Малларме (1898 р.).—Французькі повісті Семена Земляка (1903 р.).—Рецензія на роман Е. Золя „Западня“ (1877 р.).—Еміль Золя і його твори (1878 р.).—Вступне слово до повісті „Довбня“ (1879 р.).—Еміль Золя. Життєпис (1881 р.).—Сила землі в сучасній повісті (1891 р.).—Перші розділи „Парижа“ Е. Золя. Голос Золя в справі Дрейфуса (1898 р.).—Еміль Золя, його життя й писання (1898 р.).—Нова повість Е. Золя. „Fecundite“ (1900 р.).—Рецензія на „Жерміналь“ Е. Золя (1905 р.).—Замітка до перекладу „Каїна“ Г. Байрона (1879 р.).—Передмова до „Коріолан“ У. Шекспіра (1900 р.).—Передмова до „Макбет“ У. Шекспіра (1900 р.).—Передмова до „Багацько галасу з нечевля“ (1901 р.).—Передмова до „Ангоній і Клеопатра“ (1901 р.).—Передмова до „Ромео та Джульєта“ (1901 р.).—Передмова до „Король Лір“ Шекспіра (1902 р.).—Передмова до „Міра за міра“ Шекспіра (1902 р.).—Шекспір в українців (1903 р.).—У. Гладстон, його літературна й наукова діяльність (1898 р.).—Юрій Брандес (1899 р.).—Б'єрнштерн Б'єрнсон, „Понад наші сили“ (1900 р.).—Мозес Мендельзон—реформатор єврейський (1886 р.).—Вольф Еренкранц Збараський (1888 р.).—Данте Аліг'єрі (1905 р.).—Дантова друга любов (1912 р.).—Джозує Кардуччі (1907 р.).—Поема про сотворення світа (1905 р.).—Пісня Дебори (1912 р.).—Молитва за ворогів (1913 р.).—Вавилонські гімни й молитви (1911 р.).—Передмова до Менандра, I „Право дитини“, II „Із мудрости Менандра“ (1911 р.).—Платон, його життя й літературна діяльність (1912 р.).—Алькай і Сапфо (1913 р.).—Апулей Мадаврський (1909 р.).—Квінт Курцій Руф (1901 р.).—Передмова до „Три святі грішниці“ (1910 р.).

Т. X. З чужих літератур, друга частина:—Адам Міцкевіч в українській літературі (1885 р.).—Нове видання творів

А. Міцкевича (1893 р.).—Поет зради (1897 р.).—Мої фальшування (1897 р.).—Адам Міцкевіч, „До галицьких приятелів“ (1903 р.).—Переднє слово до „Wielka utrata“ будьто би А. Міцкевича (1913 р.).—Нове видання творів Ю. Словацького (1894 р.).—Юлій Словацький і його твори (1895 р.).—Йосиф Богдан Залеський (1886 р.).—Поет-герой. Пам'яті Северина Гощинського (1889 р.).—Маугусу Манн—Wincenty Pol (1904 р.).—Польський селянин у світлі польської поезії, „Plasówka“ Б. Пруса (1887 р.).—Поезії Яна Каспровіча (1889 р.).—З ділянки науки й літератури (1891 р.).—Відчити Міріяма (1894 р.).—Сучасні польські поети (1899 р.).—Марія Конопніцка (1902 р.).—Станіслав Пшибишевський: „Із циклю Birilii“ (1900 р.).—Stanisław Tokarski: „Na wzburzonej fali“ (1907 р.).—Ks. Jougan o cywilizacyi (1892 р.).—Przegląd Społeczny, Repertorium czynności galicyjskiego sejmiku od roku 1861 po 1883 (1886 р.).—З нової чеської літератури: Magdalena, pisał I. Machar (1895 р.).—Нова чеська література та її розвій. Ярослав Врхліцкі, його життя і творчість (1899 р.).—Мої зносини з проф. Масариком (1911 р.).—Карель Гавлічек Боровський (1901 р.).—Новий сербський місячник „Стража“ (1878 р.).—Ол. М. Плещеев (1893 р.).—О. С. Пушкін (1914 р.).—Буря А. Островського (1900 р.).—Михайло Е. Салтиков-Шчедрін (1881 р.).—Іван С. Тургенев (1883 р.).—„Новь“ Тургенева (1877 р.).—К. А. Добролюбов (1879 р.).—Сергій Кравчинський (1896 р.).—Сочинения Гл. Успенского (1890 р.).—Гліб Успенський (1902 р.).—Лев Толстой (1892 р.).—Толстой про голод у Росії (1892 р.).—Толстой і земство (1892 р.).—Максим Горький (1905 р.).—Бледнов (1892 р.).—Російські ідеали (1891 р.).—Росія і литвини (1890 р.).

Т. XI. Нарис історії української літератури до 1890 р.

Вид-во „Рух“ приступило до друку перших томів збірки літературних, критичних, літературно-публіцистичних статтів, розвідок, рецензій.

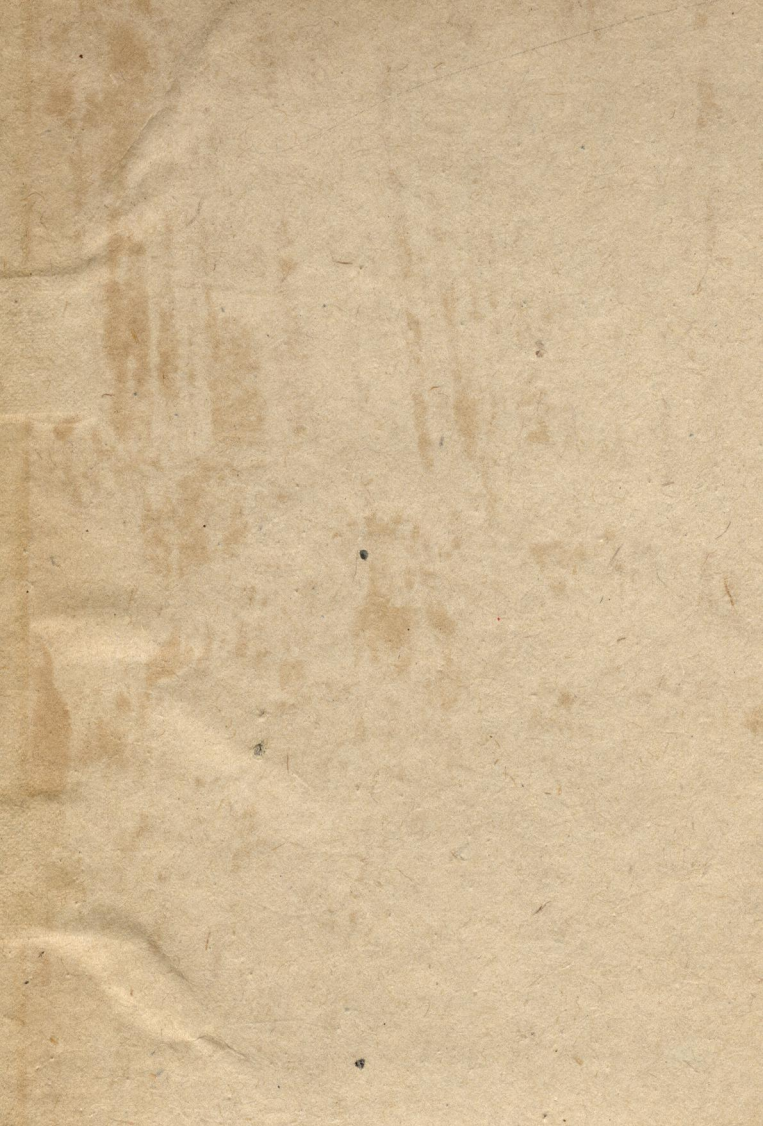
Івана Франка під заголовком Література.

Поданий вище зміст буде доповнений цілим рядом нових статтів Франка. Всі статті, що через певні причини не будуть своєчасно надруковані у відповідних томах, увійдуть у додатковий том XII.

Готуються до друку публіцистичні статті й розвідки і наукові твори Івана Франка.

31.908

$\Phi \frac{I}{\Pi - 780}$

ІВАН ФРАНКО

15973

ПРО
ТОЛСТОГО

